

HOOFDSTUK 1

1879-1917

‘Een leven dat niet is opgeschreven is niet gebeurd,’ zei Lily, en ze voegde eraan toe: ‘ik wil niet ongebeurd blijven.’ Ik zal nog uitleggen wie Lily is, haar tijd komt nog, maar ik moet beginnen bij de ouders van haar ouders, voor de duidelijkheid, dat zijn dus de ouders van bompa en bomma. De man met het milde, gemoedelijke gezicht en de strooien hoed is Pa, en de vrouw met de ogen zo woest en vurig dat ze er gaten mee in papier zou kunnen schroeien is Ma. Ze woonden in de Boschstraat tussen de andere Walen die aan het eind van de Negentiende Eeuw in Maastricht zijn komen werken toen België overspoeld werd door Franse fabriekswaer tegen afbraakprijzen.

Van Pa weten we dat hij net als zijn jongere broer en zijn vader geweermaker was, geboren in Maastricht, en dat zijn vader uit Luik kwam. Dat hij zomer en winter, binnen en buiten een strohoed droeg en dat hij van het balkon plaste als het privaat bezet was, dat hij, kortom, geen man van conventies was. De grote vogelkooi daar boven op dat omgekeerd dressoir, dat witte krullerige ding met vijf etages, die is van hem geweest. Daarin zat Lowie achter het paarse glas in lood van de voorkamer ‘*Cir-cu-lez!*’ te roepen, liever gezegd te krijsen, want het klonk als het gebalk van een oude ezel, en ‘*Oh, que ma cendre repose aux bords de la Seine!*’ Waar hij dat vandaan heeft is ieders gis maar Pa vindt het prachtig, volgens hem zijn het de laatste woorden van Bonaparte.

‘*Allez, doet uw ding nog ’ns Lowie!*’

‘*Cir-cu-lez! Cir-cu-lez!*’

‘*A la bonheur. En verder?*’

‘*Oh, que ma cendre repose aux bords de la Seine!*’

Ma moet niesen van de veren, ze is allergisch voor Lowie, en als ze ook maar een greintje allergisch voor Pa was geweest dan had ze Lowie’s deurtje allang opengezet en hem met sterke handen de nek omgedraaid, want Ma is niet van zachte heelmeesters en halve maatregelen. Toch is haar gezicht niet hard en zelfs niet onknap, maar zoals gezegd, ogen als een dubbelloops jachtgeweer met de veiligheidspal eraf. Drie keer per dag neemt ze de kinderen mee naar de kerk, het zijn er zeven en die lopen niet allemaal braaf achter haar rokken. Als ze tegenspreken krijgen ze een klinkende slag om de oren of ze laat ze geknield onder aan de trap de toelichting op de Tien Geboden zeggen. Heb ik

gezondigd? Mij geschaamd voor het Geloof? Gevaarlijke verkering met niet-katholieken gehad? Ben ik vrijwillig verstrooid geweest onder het gebed? Dat is allemaal verboden in de Bosch-straat, dat en nog veel meer, aanzienlijk meer dan er is toegestaan, want haar kinderen zullen niet voor onkruid opgroeien. Ook bij klappen om de oren blijft ze haar nageslacht nog met 'ge' en 'u' aanspreken, een Vlaamse gewoonte die de hele familie heeft overgenomen van Pa. Vervuld van een koppige energie zwoegt ze in huis, beurtelings in woede uitbarstend en verbeterd zwijgend. Kasten boenend, vloeren schrobbed, broden bakkend. Pa houdt bij dat alles een humeur dat in onverwoestbaarheid aan de werkelijkheid ontstegen is.

'Ge ziet 't, Lowie. Ons Ma heeft het op de heupen. We zitten weer in het foute stuk van de maand, jongen.'

'Oh que ma cendre repose aux bords de la Seine!'

'Zeg dat wel, Lowie. Zeg dat wel.'

Pa werkt zes dagen in de week van acht tot acht, en als hij thuiskomt voert hij de vogel van zijn lippen. Op zondag drinkt hij met zijn oude vader een fluitje op de Markt en rookt er een goede sigaar bij. De meisjes vragen zich af hoe hij het volhoudt, hun ouders zijn totaal tegengesteld in temperament en geduld, hun moeder een feeks en hun vader een heilige. Van het bestaan van de vurige Anna Catharina die met haar gekijf een muur optrekt met als enig doel die steen voor steen door Pa te laten afbreken tussen de lakens, daarvan hebben zij geen weet. De Anna Catharina die uitdaagt met vijandschap, de Anna Catharina met haar warme lijf wier liefde oorlog is, die vrouw kent alleen pa, en zij is de bron van zijn engelengeduld, want hij begeert haar nog steeds.

Hun oudste zoon Michel, de latere vader van Lily, bompa dus, wordt in 1879 geboren in Maastricht als tweede van zeven kinderen, vier jongens en drie meisjes. Hij gilt en wil niet drinken, en als hij over zijn wang wordt geaaid keert hij wel zijn mondje naar zijn moeders borst maar hij houdt het stijf dicht. Stopt Ma een pink in zijn mond, dan zuigt hij daarentegen naar hartelust. Een vaderskind, zegt iedereen, maar toch is Michel Ma's lieveling. Zes concurrenten zullen er de rest van hun leven niet in slagen hem van de eerste plaats te stoten. Als baby is hij vaak ziek, maar het stevige, veel te kleine mannetje komt alles zo voorspoedig te boven dat het zijn moeder zelfs wat onbehaaglijk maakt. Vanaf het moment dat hij naar school gaat ontdekt ze allerlei denkbeeldige ziektes en kwalen aan hem, die haar zorgende hand nodig hebben en hem afhankelijk houden.

'Uw voeten, Michel, we gaan iets aan die schoenen doen.'

'Wat nu weer?'

'Merkt ge dat niet? Ge hebt platvoeten.'

'Ik heb geen platvoeten.'

'Gij hebt platvoeten.'

'Laat die jongen toch,' stelt Pa voor.

‘Ge ziet pips, Michel, ge blijft maar eens binnen vandaag.’

‘Ma, we zouden naar de grotten, Frits en ik.’

‘Gij hebt niks te zoeken bij de grotten. Laat ik niet merken dat ge weer in de buurt van de grotten komt, Michel!’

Op een bleke dag in januari steekt hij zijn vinger door de tralies. Lowie zegt hap, Michel krijst als de meeuwen, zijn bloed spat op de houten vloer.

‘*Circulez!*’ krijst Lowie, opgetogen op en neer stappend op zijn stok. ‘*Cir-cu-lez!*’

‘Houd uw snavel,’ snauwt ma.

‘*Oh, que ma cendre repo –*’

Ze pakt de vijf etages smeedwerk van het buffet en plant hem op het balkon. Daarna wikkelt ze Michels hand in een lange reep linnen. Vandaag moet hij binnenblijven.

‘Maar ik voel er niks van...’

‘Zet u bij de kachel en houd u koest, Michel, vogelbeten zijn gevaarlijk.’

Dan komen de schillenboer en de melkwagen, de gootsteen in de keuken is verstopt en er moet water gepompt en verwarmd worden om kleine Anna haar wasbeurt te geven in het zinken teiltje. Op het balkon wordt het intussen langzaam schemerig, een lichte sneeuw begint als poedersuiker over de torens van het stadhuis op de Markt en de Sint-Servaas te vallen en hij slaat de Boschstraat niet over. Als Pa thuiskomt ligt Lowie met wijd-open ogen te kijken naar al dat koude wit, als verbaasd over zo’n gewichtloos dekentje dat zomaar uit de lucht komt vallen en zich langzaam over zijn appelgroene vleugels spreidt.

Pa zegt niets. Met een strak gezicht neemt hij een vleesmes uit de keukenla. Hij pakt de dode vogel in zijn nek, steekt de pook in de gietijzeren ring van het fornuis en tilt de plaat op. Vlammen likken aan de veren, schroeien het vel en verteren spetterend het aardse omhulsel van Lowie. Een vette walm van verkoold vlees en veren vult de keuken. Ma opent het raam, de gordijnen fladderen in de koude tocht en al die tijd staat Pa zwijgend met de pook in de hand naast het fornuis, als een erewacht die het geweer presenteert in het laatste saluut. Als het vuur gedoofd is neemt hij de kolenschop, schept de as in het opgevouwen parochieblad op de keukentafel, strikt er een touw omheen en neemt het pakje onder de arm.

‘... Waar gaat ge heen?’

Hij knoopt zijn zware winterjas dicht en drukt de strohoed steviger op zijn oren.

‘Ik vroeg u wat.’

Maar Pa staat al buiten.

‘Hoe moet ik weten dat het beest niet winterhard is!’ roept Ma nijdig door het trapgat.

Met het pakje onder de arm loopt Pa de Boschstraat uit, de Markt over, door

de Papenstraat. Bij de poort knielt hij aan de oever van het ruisende riviertje en hakt met zijn mes in de bevroren grond, net zolang tot het gat een voet diep is. Met twee handen legt hij het pakje erin en schuift de harde aardkrumels terug. Sneeuw warrelt omhoog en weer omlaag in de opstekende wind en maakt de rode aarde wit.

‘Rust in vrede, Lowie.’ Hij neemt zijn strohoed af en houdt hem voor zijn borst.

‘De Jeker is dan wel niet de Seine, ouwe makker, maar alle water stroomt naar zee en ge hebt hier rust, veel water en het mooiste panorama van Nederland.’

Lange tijd doet Lowie’s lege paleis dienst als eiermand in de keuken, later verhuist hij naar Amsterdam, vandaar naar Nijmegen en na ruim een eeuw komt hij via Budapest en Toscane weer in Amsterdam terecht, samen met de zijden onderjurken en het tropenondergoed, het kantklosserskussen en de brieven uit Sumatra, koffers vol dode dingen die een spoor van leven door de tijd nalaten. De reisportemonnee uit de financiële prehistorie van Europa met twaalf vakjes voor de nationale munten, die hoort erbij; de spindoppen van een failliete zijdefabriek, de parelkettinkjes en de doodsprentjes, alles snel slijtend en vergelend, als vallende sterren die nog een laatste streepje licht trekken voordat ze oplossen in de nacht.

Lowie’s beet laat een lelijk litteken na, dieren blijven Michel de rest van zijn leven schrik aanjagen. Toch lijkt het kereltje zijn angsten de baas, ja het is zelfs mogelijk dat hij er munt uit weet te slaan. Met walging kijkt hij hoe zijn broertje Frits met twee handen ongedierte bij elkaar schuift van onder de platte stenen. De vele pootjes aan de bruine schilden willen terug naar de veilige schaduw, sommige beesten liggen hulpeloos op hun rug en krabbelen in de lucht, hun dekschildjes krommen zich en hun voelsprietten graaien heen en weer. Frits opent de klep van een glazen weckpot, schudt ze erin en buigt zich over een stuk karton.

‘Wat ga je doen met die smerige beesten?’

‘Geld verdienen!’ Frits’ tong steekt een stukje uit zijn mond van de inspanning terwijl zijn kleine hand zich om het potlood klemt en houterige letters op het bord vormt.

‘Fout,’ zegt Michel. ‘Dat moet met dubbel es.’

Het uitgegumde woord laat een wormstekige vlek achter in het karton. Frits houdt het bord een eind van zich af en besluit dat het goed is.

‘Tien pissebedden voor 1 cent.’ Met het ding onder de arm drentelt hij de straat uit. In de Groote Staat spreidt hij zijn vlekkerige zakdoek op de stoep, plaatst de pot met wriemelend ongedierte erop en gaat erachter zitten als een fakir bij de slang, het bord voor zijn voeten in de goot. Langs beide kanten van de straat staan witte stokken met wimpels in de vorm van een rood schild met een vijfpuntige witte ster erop. Naast hem hebben drie oude dames zich

verschanst achter hun boezems, hun dikke armen leunen op een tafel vol kleren en schoenen. De dikste komt achter haar stalletje vandaan en buigt zich over Frits' handelswaar.

'*Zoeget...* Kom 'ns kieke Sjaan.'

'Het beste aas wat er is,' prijst Frits aan. 'Met zo'n beeske aan de haak vliegen de forellen zo uit de Maas uw emmer in. Ze ruuken 't.'

'*Meh jungske toch,*' zegt de vrouw vertederd.

'En daarmee gaat ge vandaag goeie zaken doen?'

Frits knikt. Ook de man van 'sjoelbakken 1 cent' aan de andere kant komt de concurrentie peilen. Hij drukt zijn neus tegen de weckpot terwijl Frits nogmaals zijn kevers aanprijst.

'Ge moet ze opeten,' zegt de sjoelbaas met een knipoog naar de vrouwtjes. 'Het bevordert de driften, hè meitskes?' Hij heeft een vuilwitte snor en waterige ogen, zijn lage stem klinkt vochtig.

'Jawel meneer,' zegt Frits beleefd.

De vrouwtjes gillen het uit.

'Op de hoeveelheid komt het aan,' meent het vrouwtje met de handtas en de hoed hijgend. 'Tot een bepaalde hoeveelheid bevordert het...'

'Alle zegen komt van boven,' beaamt haar vriendin.

'... Maar daarboven remt het,' volbrengt de eerste.

Gekromd onder het gewicht van hun borsten strompelen ze terug naar hun tafeltje. Bij de sjoelbak staan de klanten al in de rij en ook de handelswaar van de vrouwtjes slinkt zienderogen. De zon legt zich al schuiner over de straat, ze verdeelt de zakdoek in een lichte en een donkere kant en in de weckpot trekt het leven zich terug in de schaduw. Frits weet niemand ook maar een cent af te troggelen, een enkele voorbijganger luistert, geeft een gemoedelijke knipoog en loopt verder. Een tijdlang staat Michel het aan te kijken, de handen in de zakken van zijn korte broek, de schoenen met de steunzolen over elkaar geslagen, het zitvlak tegen de muur geleund. Zo onverschillig als de mensen zijn broertje negeren als die volhardend zijn onmogelijke waar zit aan te prijzen, het vervult Michel met een wreed soort medelijden. Zijn ogen worden plotseling alert, zijn gezicht krijgt een sluwe uitdrukking.

'Zeg, Fritske? Die beeskes?'

'Wat is daarmee.'

'Zoeken die altijd de schaduw op?'

'Voor wat?'

'Zomaar.'

'Voor wat, Michel?'

Maar Michel is al weg, hij gunt zich zelfs niet de tijd om Frits voor de zoveelste keer in de oren te knopen dat hij 'waarom' moet zeggen in plaats van 'voor wat'. In de verte klinkt muziek, de bewoners van de Groote Staat buigen zich over hun tot miniatuur altaartjes omgetoverde vensterbanken vol gipsen

Maria's, gekruisigde Jezussen, vaasjes met bloemen en flakkerende kaarsjes om de stoet te zien naderen. Vooraan strooien de Mariabruidjes met hun wormstekige melktandenglimlach en hun witte handschoentjes de tere bloemblaadjes over de straat. Onder de schuifelende voeten vergaan ze snel tot bruine drab. Fier steekt Sint-Servatius zijn gouden hoofd uit de hoekige doos met geklauwde pootjes, in zijn glimmende gezicht met baard staan de ogen vreemd dicht bij elkaar en aan weerszijden van zijn gemijterde hoofd hangen twee rare stijve linten. Frits rekt zijn nek uit om beter te kunnen zien. Boven hun huisaltaartjes in de vensterbanken en aan hun deuren in de straat slaan de bewoners eerbiedig een kruis terwijl de wierook om hun gebogen hoofden walmt. Achter het beeld schrijden de pastoor en de kapelaan in feesthabijt, geflankeerd door koorknapen die emmers dragen en de plumeaus waarmee de zegen wordt uitgesproeid over de hoofden van de toekijkers. Zingend baant de stoet zich een weg door de Grote Staat.

Engelen zin-gen bij zijn graf-stee

En bewa-ren zijn gebeent

Zin-gen dan ook wij zijn glooorie!

Tot wij met hem zijn ver-eend

Frits prevelt het mee, hij kent de woorden maar half. Gewichtige heertjes stappen als haantjes in het ochtendgloren op de maat van het gezang, de burgemeester en het stadsbestuur in slipjassen meteen achter de geestelijkheid. Een man die zijn benen extra hoog optilt, gooit een witte stok omhoog en vangt die telkens behendig op, achter hem schetteren de fluiten en trompetten van de blazers in de zon terwijl de rode vaandels tegen de pluimen van hun hoeden slaan. Van waar Frits staat, lijken ze lelijk uit de maat te stappen en hoe verder naar achter hoe erger het wordt; de man met de trom voor zijn buik loopt wel een halve maat uit fase, en toch is elke dreunende klap die hij met een zwierig gebaartje op de trom geeft, wonder boven wonder in de maat. In vierkante blokken marcheren de voetbalvereniging, de zangvereniging, de duivenmelkersvereniging en de filatelistenvereniging erachteraan, en tot besluit een rommelig groepje volwassenen, huppelende kinderen en kromgetrokken vrouwtjes met rozenkransen.

Met een schoendoos onder elke arm komt Michel weer de hoek om. Hij kan ze gelukkig nog net op tijd boven zijn hoofd houden om de benedictine op te vangen – als dat geen geluk in zaken brengt, doet niets het. De pastoor doopt de plumeau in de emmer, druppels dalen neer als milde regen. Geknield snijdt Michel drie poortjes in de smalle kant van elke doos.

‘Waar is dat voor, Michel?’ schreeuwt Frits over de blazers heen.

Hij geeft geen antwoord maar trekt het potlood achter Frits' oor vandaan en zet boven elk poortje een cijfer. ‘Zes, drie, één’ in de ene doos. ‘Zes, drie, één’ in de andere doos.

‘Geef dat bord eens!’ Hij pakt het uit Frits' schoot, keert het om en schrijft

erop:

'Pissebeddenrees, 1 cent!' met grote, regelmatige letters. Hij haalt een cent uit zijn zak en gooit hem op de zakdoek.

'Nou let op, hoe ik de dozen neerzet. Zie je het?'

Frits kijkt van zijn broer naar de dozen en de tekst op het bord.

'Kijk naar de poortjes,' zegt Michel ongeduldig.

'De poortjes?'

'Frits, sufkop, kijk uit je doppen. Het hoogste poortje van deze doos ligt – waar? Juist. In de schaduw. Heel goed. En de andere?'

'De andere liggen... in de zon,' zegt Frits. Hij haalt rommelig zijn neus op en kijkt nog eens van Michel naar de schoendozen. Langzaam breekt er een grijns door op zijn spitse gezicht.

'Pissebedden-race!' gilt hij. 'Eén cent!'

'Pissebedden-race een cent!' roept Michel. 'Quitte of dubbel!'

Een dikke man met wijnproeversslippen blijft een poosje staan kijken, zet aarzelend zijn boodschappentas op de grond, zoekt in zijn zak naar een muntje en werpt het naast dat van Michel. Frits kijkt er lang en gelukkig naar. Echt geld, daar is het dan.

'Frits, waar blijf je! Geef meneer zijn rendieren. Welk banenstelsel kiest u?'

De man wijst op de doos waarvan de hoek in de schaduw staat. Michel pakt die op, zet hem aan de voeten van de man in de zon en schuift de punt van de andere zo onopvallend mogelijk in de schaduw. Frits steekt twee lepels in de weckpot en vist voorzichtig de pissebedden op. Hij reikt een lepel aan die de man nogal ver van zich af houdt. Michel kijkt walgend de andere kant op.

'Nu!' roept hij.

Beide deelnemers draaien tegelijk hun lepel om. Met een plofje vallen de pissebedden in de dozen. In elk ervan blijft er één ruggelings met zijn pootjes liggen maaien. De andere vier kruipen en rennen naar de poortjes aan het eind.

'Naar links,' vuurt de man aan. 'Links-links-links. Dat is rechts!'

De eerste voorbijganger blijft staan, dan een tweede. Algauw staat er een kring van omstanders rond de dozen en wordt het moeilijk om een glimp op te vangen. Luidkeels brengt een man met een kruik Bols in de hand verslag uit aan de achterste rij.

'Daar gaat nummer drie, wat doet hij, hij gooit zich naar voren... ja... nummer vier zit hem op de hielen, houd vol nummer drie, houd vol... daar is nummer twee, daar is nummer twee, hij heeft zich overeind gewerkt... hij haalt nummer drie in, hij haalt nummer drie in... hij haalt nummer vier in... nummer twee! Nummer twee! Nummer twee eindigt als eerste bij poort... bij poort... bij poort nummer zes! Jawel, hij eindigt bij zes! Nummer twee eindigt bij zes!'

De omstanders lachen.

'En de score is...?'

Michel gebaart Frits dat hij de pissebedden terug in de weckpot moet doen

voordat ze in de schaduw van de zakdoek kruipen. Frits pakt ze voorzichtig op. Dan trekt hij het potlood achter zijn oor vandaan, likt aan de punt en kijkt afwachtend naar zijn broer.

‘Aan deze kant tel ik vier. En aan die kant... twaalf! Wilt u revanche? Meneer wil geen revanche. Dat is dan één cent.’ Hij wijst op de zakdoek.

‘Wie volgt? Quitte of dubbel!’

De man gooit de munt op de zakdoek, pakt zijn tas op en legt zijn hand op Frits’ arm.

‘Batteraove,’ fluistert hij.

Michel grinnikt schuldbewust.

Klanten verdringen zich, de man met de kruik Bols schreeuwt het verloop van elke wedstrijd naar de achterste rijen, de hele en halve centen stromen toe. Aan het eind van de middag ligt er een glimmend fortuintje op de zakdoek. Michel knoopt de punten bij elkaar, strak, zodat de munten niet rammelen, steekt hem in zijn zak en slentert weg. Frits pakt de weckpot en het bord onder de arm en haast zich achter hem aan. In de Helmstraat drukken ze hun dampende neuzen tegen de etalage. Die van Frits laat er een ondoorzichtige gele vlek op achter. Begerig kijken ze naar het voorwerp dat op een klein verhoginkje in de vitrine ligt. Nooit eerder hebben ze zoiets betoverends gezien. Drie keer zijn ze al binnen geweest om zich te vergapen aan dat bijna tastbaar voor de ogen zwevende beeld in drie dimensies. Het zoog je naar binnen, je maakte deel uit van datgene waar je naar keek. Michel wil weten hoe het werkt, hij moet het hebben. Er horen plaatjes bij over techniek en vooruitgang, spoken en griezels, stoomtreinen en waterwerken. Zijn begeerte was aangezwollen tot verzengende proporties toen Frits hem met een vlugge blik over de schouder het beste plaatje uit de stapel had voorgehouden. Het heette ‘Erotisch Interieur’ en het gaf een nieuwe dimensie aan kijken, niks minder. Het plaatje toonde twee mollige dames op een chaise longue met een berenvel. De ene was bloot tot haar middel en de andere helemaal, zij zat met haar rug naar de kijker en boog haar mond naar de borst van de liggende schone, terwijl haar hand de onderjurk omhoog streek over een glimp van schaamhaar en een suggestie van diepte en vocht, haar ronde billen iets van de grond getild, twee ondiepe kuiltjes boven het heupbeen.

Toen Michel de stereokijker liet zakken hadden ze elkaar vluchtig aangekeken.

‘Flinke tetten,’ zei Frits met kennis van zaken.

Michel had geknikt. Zo tastbaar als dat eruitzag, het leek wel of je zelf in het Erotische Interieur was, of je erbij mocht gaan zitten op het berenvel en je hand maar hoefde uit te steken om al dat zachte vlees en golvende haar te strelen. Toen had Frits het kleine kartonnen kaartje omgedraaid dat aan een koordje aan de kijker bungelde, en met een zucht had Michel hem teruggelegd.

Maar nu – nu kwam het wonder van de derde dimensie binnen handbereik,

dankzij Sint-Servatius en het gedierte, mochten de engelen hun gebeent bewaren.

‘Hij ligt er nog,’ stelt Frits overbodig vast.

‘Ja...’

‘Ga je hem kopen?’

‘Ze zijn dicht, sufferd, dat zie je toch.’ Michel kijkt dromerig. ‘Maandag...’

‘Als jij hem hebt, Michel, mag ik hem dan ook eens hebben?’

‘Misschien.’

Frits haalt tevreden zijn snot op. ‘Misschien’ is goed genoeg.

Met tegenzin maken ze zich los van de etalage.

Ma vindt de bult in Michels broekzak verdacht, ze laat zich de zakdoek aangeven en trekt hard aan zijn oor om te weten waar de inhoud vandaan komt.

‘We hebben het eerlijk verdiend,’ kermt hij. ‘Frits en ik!’

‘Ik wacht,’ zegt Ma, nog wat harder trekkend.

‘Met ’n pissebedden-race!’

‘Een wat?’ Verbaasd laat ze het oor schieten.

Met tegenzin legt Michel het uit.

‘Warempel,’ zegt Ma met onderdrukte trots. ‘Gij zult nog ’ns directeurke worden. In uwe spaarpot daarmee!’

‘Ma-aah...’

‘Ik zeg het niet nog eens.’

‘Maar Ma... het is voor –’

‘Voor later! Schiet op! Ik zeg het geen drie keer. Op ’n dag zult ge uw moeder dankbaar zijn.’

Michel zucht, hij had het kunnen weten. Het wordt alle dagen erger, Ma’s bezitsdrang kent geen grenzen, niemand blijft ervan verschoond. ‘Waar gaat ge heen? Hoe laat zijt ge terug?’ vraagt ze als Pa zijn jasje aantrekt. Als hij, meestal precies op de aangekondigde tijd, thuiskomt zegt ze: ‘Wel, ge hebt het uitgehouden! Met Lood op de Markt geweest, zeker. Hoeveel fluitjes hebt ge gedronken?’

Het is erg genoeg dat hij de kijker moet laten schieten, maar dat ze aan hem dezelfde vragen begint te stellen als aan Pa, benauwt hem. Hij ontwijkt ze zo goed als hij kan. Maar hoe vager hij antwoordt, hoe vasthoudender ze doorvraagt. Op den duur vertikt hij het openlijk, dan maar liever een ruk aan zijn oren. Hij kan niet begrijpen dat zijn vader blijft meewerken. Zeven kinderen en een bazige vrouw kluisteren Pa aan een baan die net genoeg geld opbrengt om zijn gezin drijvend te houden en die hem inkapselt in een leven dat geen boodschap heeft aan zijn nieuwsgierigheid, zijn plezier in gezelschap, zijn verlangen iets van de wereld te zien. Michel beziet het met een mengeling van minachting en mededogen.

‘Pa is een half mens,’ legt hij Fritske uit. ‘Schuld van Ma. Ma en het geld.’

Hij kijkt zijdelings hoe zijn vader kleine Anna op de arm houdt. In de gele

mist moet ergens in de verte de stad Luik liggen met haar gore rookpluimen, vlooiemarkten en beroete gevels. Als elke andere zondag zijn ze de Pietersberg op gelopen naar boven, beneden kronkelt de Maas als een glazen lintworm door het groen. Luik is de stad waar de Dumonts vandaan komen. Pa is in Maastricht op de wereld gezet met de vereende krachten van grampa Michel en granmeer Marie-Jo van Haesbrouck, beiden uit Luik. Een rare naam voor een voddenkoopvrouw, Van Haesbrouck, maar dat is niet het enige dat Michels fantasie prikkelt. Grampa was de zoon van een vrouw die door het leven ging onder de wonderlijke naam 'Elisabeth Rome'. Elisabeth Rome, wat kon iemand met zo'n naam anders zijn dan het onwettige kind van een koning of prins? Ze is vast heel mooi geweest. Een hoed vol fruit en veren, een gevolg van bedienden te paard en een eekhoorn op haar schouder. Dwars door Europa is ze gereisd.

'Ge zijt jong, Michel. Ge hebt een goed stel hersens,' zegt Pa, alsof hij Michels gedachten kan raden. 'Verbeter u. De wereld ligt voor u open.'

Hij zwijgt. Niet in dezelfde kuil te vallen als zijn vader is allang zijn belangrijkste voornemen. Geld zal hij verdienen. De wijde horizon zal hij ermee kopen. Hij zal trouwen met iemand die zijn vrijheid niet afpakt, maar erin deelt. Dankzij Ma weet hij nu al wat voor iemand hij wil hebben. Hij ziet haar precies voor ogen.

'Vrouwen,' raadt Pa. 'Ze mogen u graag in een dooske steken.'

'Weiger dan ook!' zegt Michel kwaad.

'Zo is de vrouw, ge komt er wel achter. 't Is liefde.'

'Zo hoef ik er geen!'

'U en uw moeder... gij lijkt anders in veel op elkaar.'

Vader die in de hemel zijt, bidt Michel in stilte. Geef Uw zoon Michel een vrolijke vrouw met een wijde blik. Een zingende schone die met haar gezicht naar het uitzicht staat. Geef hem het tegenbeeld van zijn moeder...

Op de grens van volwassenheid is zijn vader zijn bondgenoot. Heel zijn verkreukelde verlangen naar een ander soort leven projecteert Pa op hem. Het scherpt Michels drang naar vrijheid aan. Ma voelt in hun samenspanning een onuitgesproken verwijt aan haar adres en werkt zijn toekomstplannen op allerlei manieren tegen. Afgezien daarvan legt ze hem in de watten. Alles voor Michel, als hij maar thuis blijft. Het gevecht gaat om macht, om een vluchtweg naar een grotere wereld. Het ontgaat de andere zes kinderen niet dat de liefde van hun moeder uitbundig uitgaat naar het enige kind dat zich uit alle macht van haar los vecht. Hoe meer zij geeft, hoe wreveliger hij haar wegduwt en hoe meer hij haar wegduwt, hoe harder zij trekt. Pa vindt het pijnlijk te zien hoe Frits en Door zich voor haar uitsloven, met als voornaamste resultaat dat Ma hun tot vervelens toe Michel ten voorbeeld stelt. Zij hebben ook hun dromen en plannen, dicht bij huis, maar dat telt niet erg voor Ma.

Als Pa zijn baan bij de wapenfabriek verliest komt alles op z'n kop te staan.

Ma draait bij. Pa wordt zwijgzamer. Michel wordt eerste kostwinner. Hij voelt zich wegzakken als in zuigende modder, veroordeeld tot het half-leven zonder horizon van zijn vader. De zorg voor zijn ouders, drie broers en drie zussen drukt op zijn schouders. Zijn moeder verwent hem meer dan ooit. Een bankiershuis in Maastricht is zijn eerste werkgever, een zakenbank met grote en middelgrote bedrijven als klanten. Alles wat hij verdient gaat naar het gezin. De dag komt dat Michel zijn spaarpot aan stukken slaat. Hij telt de munten twee keer, en rekent, en dankt Ma in stilte dat ze hem gedwongen heeft van het miezerige saldo af te blijven. Het is net genoeg voor een cursus Engels en boekhouden. Hij wacht er niet mee en laat zich zo gauw mogelijk inschrijven. Vast besloten zich op te werken, studeert hij tot in de kleine uurtjes, 's avonds na zijn werk en ook op zondag. Om half twee stapt hij met een mistig hoofd van het studeren in bed en om half zeven staat hij op om te gaan werken.

‘Ge verleet uw verstand,’ klaagt Ma.

‘Ja, Ma.’

‘Met uw slaperige hoofd laat ge het huis nog afbranden.’

‘Ja, Ma.’

‘Neem u in acht of ik zal de kaarsen verstoppem.’

‘Laat die jongen toch...’

Zijn verzetjes bestaan uit een zondagse wandeling met Pa en kleine Anna naar de Pietersberg, en op zaterdagavond een paar fluitjes bier op het Vrijthof. Voor vrienden heeft hij geen tijd, laat staan voor meisjes. De bank laat hem orde op zaken stellen bij verliesgevende bedrijven. Eerst heeft hij er een hekel aan. Maar het duurt niet lang of hij ontdekt dat hij er aardigheid in heeft om net zo lang te wroeten en te graven tot hij de oorzaken van hun financiële moeilijkheden heeft blootgelegd. Heeft hij dat eenmaal uitgeplozen, dan kost het hem verrassend weinig moeite een koers uit te zetten die de kar weer in het spoor helpt. Het lukt niet altijd, soms is de narigheid al te ver voortgeschreden, zijn er ruzies in de onderneming, of zijn de beste mensen vertrokken naar elders. Maar toch, het lukt hem vaker wel dan niet, en wat meer is: hij slaagt waar zijn collega's falen. De bank merkt al gauw een knap strateeg in hem op. Daarbij is Michel niet bang om hindernissen uit de weg te ruimen die het succes van zijn aanpak bedreigen. Hij werkt hard, is koppig, geen zachte heelmeeester, en geen man van compromissen. Evenmin is hij erg tactvol. Als het nodig is adviseert hij een vestiging te sluiten en het personeel te ontslaan. Zijn eerste vrijage, met mooie Mienieke, loopt aan de grond als hij in alle objectiviteit haar baan opheft.

‘Maar zie het dan toch, Mienieke. Hoe kan ik u als enige handhaven als ik uw hele afdeling moet sluiten?’

‘Wie zegt er dat mijn afdeling moest sluiten?’

‘Het gezond verstand, schatteke. De strategie.’

‘Wel, Michel, mijn gezond verstand zegt mij dat gij meer verstand hebt dan

menselijk is. Mijn gezond verstand zegt mij dat *dit* bedrijf...’ Mieneke bonst op haar goed gevulde hart, ‘...alle afdelingen voor u gaat sluiten. Per vandaag!’

‘Als ge met alle geweld onredelijk wilt zijn...’

‘Tabee, Michel!’

Hij heeft het te druk om lang te treuren. Melancholie, gemis, verdriet om verlies, zulke dingen glibberen langs de gladde huid van de jeugd zonder er littekens in achter te laten, ze ketsen simpelweg af op haar meedogenloos voorwaarts gerichte kracht. Verder wil hij, vooruit, omhoog. Zijn naam als crisismanager avant-la-lettre verspreidt zich in ondernemingskringen van Maastricht en omgeving. Firma’s die voor lastige beslissingen staan, huren hem in om het vuile werk op te knappen. Het is prettig als een buitenstaander het mes hanteert – zeker bij familiebedrijven waar het personeel vergroeid is met de onderneming en ontslagen gelijk staan met de amputatie van een eigen arm of been. Hij bouwt een reputatie op van hardheid, degelijkheid, betrouwbaarheid. De bank laat hem steeds grotere bedrijven doen, eerst op nationaal niveau maar dan ook in het buitenland. Na vier jaar kent hij het vak door en door. Hij vestigt zich zelfstandig als accountant en crisismanager, met klinkende referenties en een handvol grote bedrijven. Zijn voormalige werkgever is vaste klant. Ze betreft hem bij de bedrijfsvoering van haar rekeninghouders. Hij maakt korte reizen naar Duitsland en Engeland, waar hij de boeken van firma’s controleert en aanwijzingen geeft bij fusies en overnames.

Alles aan hem begint succes uit te stralen. Wat zijn inkomen betreft is hij een vindingrijk baasje. Hij stelt het afhankelijk van zijn inspanning, door zich deels te laten uitbetalen in aandelen. Op het moment van betalen staan de koersen laag. Over het aantal stukken dat hij verlangt wordt dan ook niet moeilijk gedaan. Vindt de onderneming later met zijn hulp de weg omhoog, dan heeft hij een aardige papieren winst. Nu en dan verzilvert hij die op de beurs. De contanten investeert hij soms om een klant weer op de been te helpen. Zo verwerft hij zich eerst het inzicht, dan het inkomen en vervolgens de macht. In een paar jaar tijd bouwt hij een aanzienlijke aandelenportefeuille op. Al aan het begin van zijn werkzame leven verdient hij een veelvoud van wat Pa verdiende aan het eind.

Geld is belangrijk voor Michel. Geld is macht en status. Bovenal: geld is vrijheid. De vrijheid om te kiezen tussen verschillende soorten levens, tussen een leven als dat van Pa en alle denkbare andere levens waar hij van droomt. Nieuwe schoenen laat hij zich aanmeten, een grijs pak, een paraplu van zuiver zijde. Hij laat visitekaartjes drukken met *M.H.T. Dumont, boekhouden, handelskennis*. Een trotse zelfverzekerdheid begint zijn hoofd te omstralen als de halo van een heilige.

De nieuwe plaats in het gezin maakt hem bazig, heerszuchtig. Nu hij kostwinner is bemoeit hij zich met de opleiding van zijn broers en zussen. Broer Door heeft het plan opgevat een handel in bedrukte stoffen te beginnen.

‘Komt niks van in, Door,’ beslist Michel. ‘Daar valt geen droog brood mee te verdienen.’

‘Dat ik in den tegenspoed niet kleingeestig zij, en in den voorspoed niet hovaardig worde,’ sist Door woedend.

Michel houdt voet bij stuk, tenslotte betaalt hij hun opleidingen, hij wil dat het ergens goed voor is. Of zijn broers er wel of niet warm voor lopen is bijzaak. Door moet naar een meubelmakerij in Maastricht, en dat zint hem allerminst. Frits wil naar een banketbakkersschool in Wenen, hij heeft het Michel zo’n beetje ingefluisterd, maar Michel beraadt zich daar nog op. Pa houdt zich bij dit alles afzijdig. Hij ziet aankomen dat Michel wat van de wereld gaat zien en verheugt zich in stilte over diens succes, dat tot zijn onuitsprekelijke trots voor de hele Boschstraat zichtbaar wordt als zijn zoon een Borsalino gaat dragen. Een elegante, klassieke herenhoed met een smalle rand, een gleuf in het midden en twee deukjes aan weerszijden. Gemaakt uit honderdtwintig gram van het zachtste rughaar van Piedmontijnse hazen. Gedragen door pausen en presidenten, en ook – het hoge model met de brede rand – door Italiaanse maffiabazen. Michel draagt het platte model van de heren van stand. Als hij denkt dat niemand het ziet, bevingert Pa de voering, zet de hoed voorzichtig op zijn hoofd en bekijkt zich in de spiegel. Ma snuift minachtend in de deuropening.

Door de afwikkeling van het faillissement van een klein textielbedrijf krijgt Michel te maken met de Twentsche Bank Vereeniging. De TBV, zoals ze kortweg wordt genoemd, is een sterk groeiende bank die de belangrijkste financier is van de Twentse textielindustrie. Behalve in Twente had de bank al vestigingen in Amsterdam en Londen. Nu wil ze uitbreiden in de richting van Westfalen. Michels ervaring in het bankwezen en in het textielbedrijf, zijn kennis van de Duitse en Engelse taal en zijn reputatie als strateeg, maken hem voor de TBV de geschikte man om te betrekken bij de oprichting van een filiaal in Gronau naar Twents voorbeeld. Wel vindt de voorbereiding grotendeels in Nederland plaats, maar toch reist hij in opdracht van de TBV naar Gronau. Zijn begrotingen zijn betrouwbaar en stemmen de directie blijkbaar tevreden, want niet veel later wordt hij voor dezelfde klus naar Munster gestuurd. Voordat hij op reis gaat, benadert hij met alle getuigschriften waarover hij beschikt een aantal grote ondernemingen met de vraag of hij iets voor ze kan betekenen. Zo reist hij verder naar Wenen en Londen om een crisis op te lossen bij plantenboterbedrijf Kunerol. Hij ziet kans Kunerol te redden en verwerft een pakket aandelen. Met de aktes boekhouden, Engels en Duits, en een natuurlijke aanleg voor strategie, legt hij een stevige basis waar hij op kan voortbouwen.

Het is Pa die zijn vinger onder de advertentie legt en de krant onder Michels neus houdt. Michels hart gaat sneller kloppen. De firma Jurgens is een van Nederlands belangrijkste bedrijven, fabrikant van de Axa plantenboter, een begrip in elk Nederlands huisgezin. Nachtenlang pluist hij de geschiedenis van

de onderneming uit. Ma verstopt de kaarsen maar Frits vindt ze terug tussen de aardappels en brengt ze gediensig naar Michel, die gretig verder leest: ...

Margarine werd in 1869 uitgevonden door een Franse scheikundige. Als eerste in de wereld (Michel onderstreept het) is de firma Jurgens uit Oss twee jaar later begonnen met de fabrieksmatige bereiding van boter uit planten-olie, op de voet gevolgd door de firma Van den Bergh, eveneens uit Oss. Beide Nederlands-joodse families zijn sindsdien uitgegroeid tot de grootste margarinefabrieken ter wereld...

Hij bestudeert de jaarrekeningen van Jurgens en Van den Bergh, kijkt wie er aan het roer staan, hoeveel mensen er werken, welke bedragen ze investeren en waarin. Het is geen half werk, zelfs boort hij zijn oude handelskanalen aan om uit te vissen waar Jurgens die goudgele boterkleur vandaan haalt waar de Axa beroemd om is. Het prikkelt zijn nieuwsgierigheid als ze hem het antwoord schuldig moeten blijven. Het geel is een goed bewaard geheim.

‘Frits, jij gaat naar Oss.’

‘Voor wat?’

‘Waarom, Frits. Hoe vaak moet ik het nog zeggen, ‘voor wat’ is Maastrichts. Ik moet weten hoe de firma Jurgens zijn boter geel kleurt.’

‘En daarvoor moet ik naar Oss?’

‘Gij hebt verstand van boter.’

‘Sinds wanneer dat?’

‘Je wou toch naar Wenen, naar de banketbakkersschool?’

‘Wenen heeft een vervolgopleiding in Parijs,’ mijmert Frits, die langzaam het grotere verband begint te zien. ‘... een opleiding van een jaar, Michel. Met heel goeie vooruitzichten. Als je klaar bent krijg je het diploma Patisserie. Dat stelt wat voor, hè. Daarmee kun je een eigen zaak beginnen...’ Hij kijkt dromerig weg. ‘... een patisserie op het Vrijthof. Met kroonluchters en een glazen toonbank.’

‘Probeer je mij om te kopen, Fritske?’

‘O, nee Michel, ik dacht alleen maar, misschien loopt de weg naar Oss wel over Wenen en Parijs!’

De weg naar Oss duurt drie dagen en loopt inderdaad over Wenen en Parijs, maar Michel zal zijn investering geen moment betreuren. Op de dag van de sollicitatie knoopt hij een vers gesteven boord om en poetst zijn schoenen tot ze de lucht weerkaatsen. Pa haalt een schuiertje over de hoekige schouders van zijn driedelig kostuum en reikt hem zijn tas aan; ten voeten uit het treurige beeld van de vader die zijn eigen dromen moet laten waarmaken door zijn zoon, maar toch, geen spoor van somberheid, zelfbeklag of afgunst.

‘Allez, ge kunt ’t,’ zegt hij.

In Amsterdam wordt Michel toegelaten tot een rijzige man in een ruime, naar boenwas ruikende kamer met jachttafereelen aan de muur. Hij schat hem een jaar of tien ouder dan hijzelf. Een wenkbrauw die permanent is opgetrokken onder

een scherpe hoek, geeft zijn zachtmoedige gezicht een misleidende uitdrukking van spot. Michel laat zich niet intimideren. Er is geen reden voor onzekerheid, hij heeft zijn huiswerk nauwgezet gedaan, hij heeft ervaring en inzicht in strategische vragen in de plantenboter, dankzij zijn werk voor Kunerol, hij weet waar hij over praat. Het is hem niet ontgaan dat Jurgens verbitterd strijd levert met Van den Bergh om het marktaandeel en dat de winst grotendeels wegsmelt aan agressieve campagnes.

De man wijst op een bord met een modern geklede vrouw die naast een terrazzo aanrecht staat. Met een hartveroverende glimlach houdt ze een pakje Axa omhoog.

‘Onze nieuwste campagne,’ zegt hij trots. ‘Wat vindt u ervan?’

‘De huisvrouw is de enige die er baat bij heeft,’ antwoordt Michel.

De man kijkt afwachtend.

‘Een zorgelijke toestand,’ vervolgt Michel op het puntje van zijn stoel.

‘Concurrentie is niet zaligmakend. Ik heb er al heel wat bedrijven aan ten onder zien gaan. Volgens mij...’

Opeens bedenkt hij zich dat hij hier niet wordt binnengehaald als crisismanager die mag voorschrijven hoe een afgedreven schuitje weer op koers komt, maar dat hij vrijwillig solliciteert bij een oceaantanker die de wind al ruim een kwart eeuw in de zeilen heeft. Hij zwijgt verward.

‘Ga door, Dumont,’ moedigt de man aan. ‘U vindt de slag met Van den Bergh te agressief? Maar we slepen er marktaandeel uit. Tegenwoordig gaat het er harder aan toe dan vroeger, dat moet u wel bedenken.’

‘Marktaandeel lijkt me niet uw eerste probleem,’ zegt Michel. ‘Het zou me tenminste verbazen als u zich niet veel meer zorgen maakt over uw investeringen. Alle winst gaat op aan het gevecht met Van den Bergh. U kunt niets opzij leggen voor vervanging, laat staan voor vernieuwing.’

De man blijft Michel strak aanzien, één wenkbrauw opgetrokken.

‘En dat is, als u mij toestaat, heel ongunstig. Juist nu.’

‘Waarom juist nu?’

‘Omdat de productiewijze van margarine op het punt staat ingrijpend te veranderen. Eerst was het een tamelijk eenvoudig product...’

‘Pardon?’

‘Eenvoudig, wat de bereidingswijze betreft,’ houdt Michel vol.

‘Eenvoudig,’ herhaalt de man. ‘Als iemand de exclusiviteit van zijn waar wil benadrukken zegt hij: het is géén pakje margarine. Jan en Alleman vindt margarine blijkbaar spreekwoordelijk eenvoudig. Maar wij margarinemakers denken daar heel anders over.’

‘Jawel, natuurlijk,’ haast Michel zich. ‘Het is een uitermate gecompliceerd product... Ik bedoelde alleen te zeggen...’

‘Alleen al hoe wij het kleuren, Dumont. Hebt u *enig* idee hoe wij onze Axa geel kleuren? Wat er zoal komt kijken bij de goudgele kleur van onze

plantenmargarine?’

‘Dat niet,’ zegt Michel. ‘Neem me niet kwalijk dat ik het zeg, maar u weet het geloof ik evenmin...’

Hij onderdrukt een gevoel van triomf, van naderende zege, als een nijlpaard dat de bek al openspert voor het drinkend hert. Dit is het moment waarop het geel van boter wordt verzilverd voor het geel van goud, hij herkent het moeiteloos en slaat toe met alle informatie die Frits heeft opgedoken en die hem Wenen en Parijs gaat kosten, maar dat gaf niet, dat was het waard. Niet eerder was kennis zoveel macht als nu.

‘... U betreft de kleurstof kant-en-klaar bij apotheker Van der Grinten in Venlo. Het recept is geheim. Eigeel is het belangrijkste bestanddeel. U probeert het al jaren te kopen maar zijn vrouw heeft hem omgepraat dat hij het zelf moet exploiteren. U betaalt hem twintig cent per kilo. De prijs is onlangs opnieuw voor vijf jaar vastgelegd.’

Een ogenblik kijkt de man hem verbluft aan. Zijn ene wenkbrauw rijst zo hoog dat hij onder zijn haar verdwijnt. In de stilte slaat een slingerklok drie slagen.

‘Eigeel,’ zegt hij na de laatste slag.

‘Eigeel,’ herhaalt Michel met herwonnen kalmte en zelfvertrouwen. ‘Margarine wordt een onderdeel van de chemische industrie. U hebt de winst hard nodig om patenten te kopen in het raffineren en het harden van oliën, en om nieuwe fabrieken te bouwen. Er staan grote investeringen voor de deur. Het gevecht met Van den Bergh verhindert dat voor u beiden. Het kan het begin van het einde zijn.’

‘Wel, wel, Dumont,’ zegt de man, ‘U hebt een visie, spreek hem uit. U wilt de prijzenoorlog met Van den Bergh beëindigen. Hoe denkt u dat te doen?’ Hij kijkt snel op de klok alsof hij wil zeggen, doe het, maar doe het vlug.

‘Het kan in één woord,’ zegt Michel.

‘Ja?’

‘Kartel. Margarinekartel.’

De man kijkt Michel aan alsof hij hem nu pas voor het eerst ziet zitten. Zijn ogen zijn oplettend geworden en licht als gaslantaarns in de avondlucht. Hij buigt naar voren en legt zijn vingertoppen tegen elkaar. Zwijgend kijken ze elkaar aan. Michel wordt er opnieuw ongemakkelijk van. Zonder uitnodiging durft hij zijn mond niet goed meer open te doen. De man staat op, leidt hem naar de kapstok, opent de voordeur en zegt:

‘U hoort nog van ons.’

Zeer geachte heer Dumont,

Met genoegen wil de directie van NV Jurgens' Plantenboterfabrieken U verzoeken per 1 februari 1908 de leiding op U te nemen van de boekhouding der hoofdvestiging te Amsterdam en enkele dochtermaatschappijen. Voorts wil zij U, ten behoeve van binnenkort te openen onderhandelingen met Van den

Bergh...

Frits stompt zijn vuist in Michels arm, Pa glundert en Ma scheldt dat de lucht ervan dichttrekt. Haar vrees zal uitkomen, plantenboter zal voor haar zoon pas goed de deur naar de wereld openen. Zijn eerste opdracht is naar Rotterdam te reizen en met Van den Bergh te onderhandelen over een verdeling van de markt en de winst. Dat Van den Bergh wel oren naar een kartelafpraak zou hebben, had Michel voorzien – maar niet dat het zo'n zware klus zou zijn om met die mensen tot zaken te komen. Van den Bergh heeft Jurgens overvleugeld, hun kunstboter is niet alleen minstens zo geel maar ze schuimt zelfs bruin in de pan. Het recept is geheim en wordt bewaakt als de heilige graal. Zelfs Michel kan niet achterhalen wat het is. De Rotterdammers willen weten dat ze groter en beter zijn, en ze eisen een vette kluiif.

Na zes maanden rekenen en praten krijgt hij het van de grond. De concurrenten zullen de winst broederlijk delen en hun prijzen onderling afstemmen, Jurgens krijgt veertig procent, Van den Bergh zestig. Het margarinekartel is een feit. Aan twee kanten maakt het handen en geld vrij voor investeringen in de chemie – de toekomst is veiliggesteld. De oude Jurgens schuifelt hoogstpersoonlijk naar Michels kamer om zijn wang tegen de zijne te drukken en zijn zoon draagt Michel voor als directielid.

Van trots loopt hij naast zijn blinkende schoenen, hij laat nieuwe visitekaartjes drukken en koopt een tweede hoed. Om Door wat gunstiger te stemmen biedt hij hem de oude aan.

'Gij dacht zeker dat ik zo'n poengleuf op mijne kop zet!' zegt Door beledigd.

'Dan niet. Dan is-ie voor Frits.' Michel zingt het. Achtentwintig is hij, directielid van de grootste margarinecombinatie ter wereld, met vestigingen door heel Europa. Het kartel op zichzelf is ook een kunststuk, al heeft dan ook niemand oog voor de schoonheid van zulke abstracties en brengt alleen Pa het geduld op om zich de fijne kneepjes van de onderhandelingen tot in de details te laten uitleggen.

'Hier staat dat beide partijen zich eerlijk zullen gedragen,' zegt hij, gewichtig met de achterkant van zijn potlood op zijn papieren kloppend. 'En dat ze het welzijn van de margarine-industrie zullen behartigen in financieel, commercieel, technisch en ander opzicht. Als er toch verschil van mening ontstaat, wordt er een arbiter ingeroepen. Zoiets valt niet te verwachten want het is een zeer degelijke afspraak. De twee bedrijven verdelen niet de omzet, alleen de winst. Dat is tamelijk eenvoudig. De verdeelsleutel voor de winst vastleggen, dat ging hard tegen hard, dat zult u begrijpen. Ik heb de jaarrekeningen van 1902 tot nu doorgelicht. Die periode hebben we als uitgangspunt genomen. Dat kwam ons goed uit, maar dat hebben we er niet bijgezegd. Van den Bergh krijgt zestig procent van de gezamenlijke winst en Jurgens veertig. Het mooie is, Pa, als de één harder groeit dan de ander, dan hoeven we alleen maar die verdeelsleutel te wijzigen. Het contract blijft

hetzelfde. En dat is nou de basis van een goed contract, hè. De grondslag ligt vast, daar hoef je nooit meer aan te komen. Nu kan Jurgens geld gaan steken in nieuwe technieken, in plaats van in een onderlinge strijd die goud geld kost.'

'Zeer schoon,' zegt Pa. 'Gij hebt het goed voor elkaar gekregen, Michel. We zijn recht fier op u. Door ook, al laat 'm dat niet zo blijken.'

En verder gaat de zegetocht, hij wordt benoemd tot adviseur en accountant van Jurgens & Prinzen in Duitsland. Frits bakt rijstevlaaien die door Door niet worden aangeroerd en ook Ma heeft weinig trek nu haar lieveling voor langere tijd naar het buitenland zal reizen.

Naar Bremen voor Jurgens! Michel kan zijn vreugde niet op. Hij bestelt een hutkoffer met lades die op de Boschstraat niet door de voordeur kan.

Optakeling via het balkon trekt enig bekijks, wat Pa gelegenheid geeft het nieuws rond te bazuinen aan ieder die het horen wil, en dat zijn er nogal wat.

'Onze Michel gaat naar Bremen!'

'Naar Bremen?' zegt Sjef, die de baas van De Rode Leeuw is en het gegarandeerd zal doorvertellen aan de rest van de stad. 'Ik dacht dat 'm voor meubelmaker leerde.'

'Maar nee, onze Michel zit in de plantenboter, in de Axa!'

'Zo, zo, d'r Michel in de Axa... Wie had dat gedacht.'

'In de directie,' zegt Pa nadrukkelijk.

'In de directie van de Axa, *à la bonheur...*!'

Hij laat leren koffers maken met zijn initialen zwart tussen de koperen sloten gebrand. Zijn vader monstert het treinbiljet, enkele reis Maastricht-Bremen met Wagon-Lits. Liefkozend strijkt hij met zijn hand over de woorden 'Eerste Klasse'. Zo mag hij het zien. Zijn zoon reist eerste klasse, naar Bremen, voor de Axa.

'Denk erom Michel,' waarschuwt hij, 'dat ge goed om uw gezondheid denkt. Drink elke dag een pint van het zuiverste wat daar gebrouwen wordt.'

De hele familie zwaait hem uit. Frits ziet eruit als een lange magere kopie van Michel, die met een nieuwere versie van dezelfde hoed en dezelfde jas in een licht achterover hellende houding naast hem schrijdt, volledig doordrongen van de grootheid van dit moment.

'Straks zitten we vlak bij elkaar,' zegt hij. 'Uit Bremen kom ik uw kant eens uit.'

Door geeft hem een koele hand, Ma kijkt strak voor zich uit. Ze geeft niet mee als Michel haar op de wangen kust. Kleine Eliza hangt aan haar ene arm en Anna aan de andere. Door het raampje heen reikt Frits zijn broer nog gauw een doos met een rijstevlaai aan voor onderweg, terwijl de trein met een gil van de stoomfluit onder de overkapping uit sjokt. Pa neemt zijn strohoed af en begint te zwaaien. Op het laatste moment stapt Ma naar voren, ze klampt Michels hand vast alsof ze hem nooit meer los wil laten en loopt mee, vlugger en vlugger terwijl de wind de tranen uit haar ogen blaast, tot de trein vaart krijgt en ze

hijgend blijft stilstaan. Kleine Anna is sneller. Met wapperende vlechtjes draaft ze naast het stoffige rijtuig voort tot waar het perron ophoudt. Michel zwaait tot ze een stipje op een sokkel is.

‘De eerste die uitvliegt,’ zegt Pa. Hij laat zich in zijn leunstoel zakken en slaat het boek open met afbeeldingen van de statige hotels waarin Michel zal logeren. ‘En Fritske naar Wenen...’

De geprikkeldheid van Ma, die verbeterd het zilver poetst en weigert de foto van *Hotel Bauer-en-Ville* in Bremen gepast te bewonderen, bedrukt hem. Hij probeert haar op te vrolijken door vooruit te kijken naar de kerst, als ze weer bij elkaar zullen zijn, maar ze smijdt onbeheerst met het bestek. Het gekletter weerkaatst door het lege huis. Hij duwt haar op tafel, stroopt haar jurk op en gaat met vlakke handen over haar lichaam. Ruw eerst, maar zachter naarmate haar woede en weerstand breken.

De volgende ochtend voegt ze onwillig een paar woorden toe aan de montere brief die Pa zijn zoon heeft geschreven.

Als het halve maand is, schrijft ons dan eene kaart, het zal ons zoo aangenaam zijn en dan gaat den tijd spoediger om dat wij ons weer te zamen zien...

*

Hoge ramen van het kantoor op de eerste verdieping zien uit over de kronkelige stegen van Bremen. Toni heeft een eigen bureau. Ze typt facturen en kijkt niet op of om. In dezelfde ruimte zitten drie mannen van wie er twee een bureau delen. Er komt een vrouw binnen met opgestoken haar en een koordje aan haar bril. Ze legt een stapeltje papier bij de twee mannen, de jongste man grijpt naar haar taille en draait een paar danspassen over het parket. Met een wrevelig gezicht maakt de vrouw zich los.

‘U zingt vals, Herr Schussig. Is de retourzending voor Hannover al klaar?’

‘*Mann o Mann,*’ zegt Schussig handenwrijvend.

Het oudere heertje dat alleen aan een bureau zit, knipoogt vet naar Toni. Met een geforceerde glimlach draait Toni een nieuw typlint in haar machine.

‘Onze Toni is vlijtig!’ zegt het heertje. ‘Ze verslijt een lint in de week!’

Toni bloost, legt carbonpapieren tussen haar factuur, draait alles in de typemachine en hamert erop los. Aan het eind van elke regel rinkelt een woedend belletje. Tussen de middag loopt iedereen naar buiten. Het heertje wacht tot de anderen weg zijn, haalt Toni’s jas van de kapstok en blijft ermee voor haar bureau staan.

‘Loopt u een stukje mee?’

‘Dank u, Herr Bielemann, ik wil dit nog afmaken.’

‘Vooruit dan maar,’ zegt Bielemann, niet van zijn plaats komend. ‘Ik wacht wel even.’

Toni bloost.

‘Herr Bielemann...’

‘Zegt u toch Eberhart!’

‘Herr Eberhart... het is nog veel werk...’

Als Bielemann is afgedropen vist Toni een boek uit een van haar lades. In het archief op de tweede verdieping opent ze het raam, trekt haar rok op en springt van de vensterbank. In de nevelige verte, niet zichtbaar vanaf het dak, ligt Bremerhaven met scheepstorens en kranen en krijsende meeuwen in de zon, dichterbij sluimeren de zwarte en rode daken van Bremen. Met haar rug tegen de muur schilt ze een appel en slaat haar boek open.

So wie des Wandrers Blick am Morgen / Vergebens in die Lüfte dringt / Wenn, in dem blauen Raum verborgen / Hoch über ihm die Lerche singt / So rufen alle meine Lieder / O komm, Geliebte, mir zurück!

Ze zucht en staart. O, de deur achter je dicht te trekken en naar buiten te wandelen, zomaar, midden op de dag. In de zon en de wind en de vrijheid. Alleen. Zonder die slijmjurk van een Bielemann op haar hielen.

Aan het eind van de werkdag moet ze Bielemann opnieuw lozen. Achterom kijkend loopt ze door de nauwe straatjes naar beneden en langs de kade van de Weser, tot waar de klinkers overgaan in gras. Ze trekt haar schoenen uit en slentert op blote voeten verder, nu en dan bukkend om een plant uit te steken en hem in haar jaszak te stoppen.

Na de avondzon in de straten is het huis schemerdonker. Ze hangt haar jas op een kapstok van hertengeweien en sluipt naar boven. Toni's moeder ligt gekleed aan één kant van het grote bed, haar kleine voeten naar de deur gekeerd. Door een kier in de gordijnen valt een streep zonlicht op het parket. Het verlicht mama's schoenen en kruipt met een hoek over het nachtkastje omhoog naar haar psalmenboek op de kanten sprei.

‘Dag mama,’ fluistert Toni.

Ze loopt de kamer in en slaat de gordijnen over elkaar dicht. Haar moeder grijpt in het voorbijgaan haar hand maar mist. Moeizaam komt ze overeind, haar elleboog knikt onder haar vandaan. Toni snelt toe, houdt de schaal van de lampetkan onder haar hoofd en laat haar braken. In de badkamer maakt ze de schaal schoon, bevochtigt een doek en strijkt ermee over haar moeders haar. Mama glimlacht flauwtjes en zakt terug in de kussens.

‘Dank je schat...’

In de keuken rammelt Hanni de grote zwarte pan op en neer over het fornuis. Aan de manier van rammelen kan Toni voorspellen of het wel of geen prettige avond wordt. Zachtjes schrapen en rammelen betekent dat het een goeie dag is geweest, en op een goeie dag volgt een goeie avond. Roddelen, kletsen, jurken passen of alleen maar lezen met de mond vol kandij. Rammelen met gemiddelde geluidssterkte wil zeggen: mama heeft overgegeven, de avond kan nog alle kanten op. Hard rammelen en hard schrapen wil zeggen: twee keer braaksel opgeruimd en een keer de lakens verschoond, iedereen kan doodvallen.

‘Ik geloof dat het tijd voor mama's thee is...’

‘Doe het zelf.’

Hanni zet de borden zo hard op de keukentafel dat een ervan in twee gelijke stukken breekt.

‘Kijk nou wat je doet...’

‘Kijk jij wat *ik* doe,’ valt Hanni uit. ‘Alles moet ik achter jullie aandragen. Overdag achter mama en ’s avonds achter jou. En dan kom je nog bevelen geven ook!’

‘Mama is heel ziek.’

‘Mama is niet flink. Sinds papa’s dood heeft ze geen voet meer over de drempel gezet. Ook niet als ze zich goed voelt. Dat gaat al acht jaar zo. Acht jaar! Alles komt op mij neer. Hanni, maak eens gauw de bedden op, Hanni, het is tijd voor mama’s thee, Hanni, is het eten klaar? En wie zegt dat het lekker is? Niemand!’

Ze schept een dampende klont op Toni’s bord en kwakt het bord onder haar neus. Haar ogen fonkelen in haar ronde gezichtje.

Toni prikt onzeker met haar lepel.

‘Wat is dit?’

‘*Schwarzwälder Zwetschgenknödel.*’

‘Wat?’

‘Kook dan zelf!’

‘Hanni... Je bent onredelijk... Ik zit van half acht ’s morgens tot zes uur ’s avonds op kantoor. Denk je soms dat het leuk is om de hele dag opgesloten te zitten aan een bureau? Wees blij, jij bent lekker thuis bij mama. Jij hebt de vrijheid.’

‘Wat je lekker noemt. Onderbroeken wassen, haarborstels schoonmaken, kots opruimen. Zo’n vrijheid kan me gestolen worden!’

Vreemd hoe iets in je hoofd kon kruipen en in je geheugen blijven haken. Als Hanni haar armen spreidt om het verse laken uit te vouwen over mama’s magere lichaam, als ze mama’s lange pluizige haar in de hand neemt en er ongeduldig de borstel doorheen trekt, als ze haar arm uitsteekt naar mama’s blauw dooraderde hand, telkens dringt die brutale gedachte zich aan haar op. Het laat haar niet los.

‘... *Du*, Toni, in ernst,’ fluistert ze. Ik meen het!’

‘Doe niet zo gek Hanni, je kunt niet eens typen.’

‘Ik leer het!’

‘Moet je zien...’ Toni strekt haar hand uit en toont een slak die een slijmspoor over haar hand trekt, ogen op steeltjes zet en langzaam met zijn kop beweegt.

‘Luister nou, ik kan het toch leren...’

‘Kijk, hij eet een varentje. Zie je hoe vlug dat gaat! Schrmf! Op! Geweldig hè?’

‘Toni... Toe. Ruil met mij...’

‘Kijk een beetje uit waar je staat zeg, ik hoor het kraken.’

‘Er zijn er nog meer van. Zeg, Toni, luister nou...’

‘Dieren hebben ook gevoel. Slakken zelfs meer nog dan andere dieren, want die zijn...’

‘Ik kan toch een cursus doen!’

‘... man en vrouw tegelijk.’

‘O ja?’

‘Ja.’

‘Waar zie je dat aan?’

‘Je ziet het niet.’

‘Zeg, Toni, als je mij nou... Steno is al genoeg! De rest kan ik uit een boek...’

‘Nee, Hanni, nee. En hou erover op.’

In de Ferdinandstrasse wordt een accountant aangediend. Meneer zal de boekhouding controleren en voorbereidingen treffen voor een fusie met de Jurgens plantenboterfabrieken in Amsterdam. De vrouw met de bril aan het koordje laat de magazijnmeester een bureaustoel brengen. Toni moet haar pantoffelplantje verhuizen naar de vensterbank en de helft van haar bureau vrijmaken om plaats te bieden aan de nieuweling. Weliswaar is die helft al vrij, want Toni's bureau is altijd leeg en opgeruimd. Maar evengoed, zo'n vreemde man die dat in beslag gaat nemen, Toni vindt het niks.

‘Kan hij niet bij Herr Bielemann zitten,’ fluistert ze.

‘*Aber meine Liebe*, hij moet *jouw* kasboeken inzien. Maak je niet ongerust, hij is heel aardig. *Aus Holland!* Gelukkig spreekt hij Duits, hij is adviseur van Jurgens & Prinzen. Hij blijft zes maanden, als het tenminste niet tegenzit.’

De avond is er een van zacht schrapen en rammelen. Het keukenraam staat op een kier, serpentine avondkoelte slingeren door de stomende hitte van het fornuis.

‘*Aus Holland,*’ herhaalt Hanni. De opscheplepel blijft in de lucht steken.

‘Hoe ziet-ie eruit? Is hij lang? Is hij knap? Wat voor kleur ogen? Wat komt hij doen? Je vertelt mij ook nooit wat, Toni. En ik zit hier maar!’

‘Ik heb hem toch nog niet gezien. Hij komt morgen pas. Ik snap jou niet, zeurkop. Je kunt de hele dag doen wat je wil. Je kunt door de stad wandelen, je kunt...’

‘Ik wil niet door de stad wandelen!’

‘... gaan zwemmen in de Weser, je kunt...’

‘Ik wil niet gaan zwemmen in de Weser!’

‘... Goethe lezen, je kunt...’

‘*Keute! Mutter!*’

‘... alles doen waar ik in dat stoffige kantoor alleen maar van kan dromen...’

‘Mag ik u voorstellen, Herr Dumont zal enkele maanden bij ons op kantoor doorbrengen,’ zegt de vrouw met de bril. Ze wijst Michel zijn stoel en een

stapel kasboeken.

‘Met vragen kunt u terecht bij juffrouw Müller hier. Zij zal u graag verder helpen, nietwaar juffrouw Müller?’

Toni knikt mat.

Michel geeft iedereen een hand, slaat het eerste van een stapeltje bleekblauwe schriften open en begint zonder op of om te kijken aan zijn werk. Nu en dan vraagt hij iets aan Toni. Zijn stem klinkt bazig. Liep de firma Neumann altijd zo achter met betalen, was er een vloeiblad voor hem, een gum?

Het bureau is smal, als Toni haar benen over elkaar slaat raakt ze per ongeluk die van Herr Dumont aan de overkant. Hij verschuift zijn voeten zonder op te kijken. Ze bloost tot in haar haarwortels en schuift haar stoel opzij, zodat het niet nog eens kan gebeuren. Ze zit ongemakkelijk scheef. Haar papieren liggen tegen de typemachine aan, bij het eind van elke regel botst de terugloopwagen ertegenaan. Ze herschikt de stapels maar wordt gehinderd door Michels hoed. Voorzichtig pakt ze hem op en legt hem op een kasboek. Na een poosje pakt Michel het kasboek en legt zijn hoed afwezig terug op de stapel met Toni’s facturen. Zonder van haar typemachine op te kijken steekt Toni een liniaal uit en schuift de hoed ermee opzij. Geruisloos schuift hij door het struikgewas van stapels papier, een pennenbak en de dozen met adreskaartjes. Ze schrikt als hij van tafel valt. Schielijk kijkt ze naar de overkant. Dumont zit vlijtig te rekenen en vinkjes in de kantlijn te zetten. Nu hij zo in zijn werk opgaat durft ze hem wat beter op te nemen. Ze moet toegeven dat hij niet onknap is. Mooie ogen heeft hij ook. Mooi maar bazig.

*

‘Hoe ziet-ie eruit? Is-ie lang? Je zou het me vertellen, Toni!’

‘Hij is klein,’ zegt Toni. ‘Klein en bazig.’

‘Knap? Wat voor kleur ogen?’

‘De kleur ogen weet ik niet. Als iemand zo bazig is valt de rest niet meer op. Zoveel plaats als die man in beslag neemt, ik kan me nauwelijks verroeren! Hij zegt geen boe of bah. Zijn hoed is nog het ergste. Hij legt hem boven op mijn facturen!’

‘Wat is het voor hoed?’

‘Hanni, wat *is* dit?’

‘*Reisschleimragout.*’

‘Wat?’

‘Kook dan zelf, Striezel! Wat voor hoed?’

‘Weet ik het. Gewoon, een grijze met een gleuf.’

‘Jij hebt *zo*’navontuurlijk leven,’ zucht Hanni. ‘Je hebt alles waar ik alleen maar van droom en je bent er niet eens blij mee. Werk. Collega’s die je mee uit vragen. Een stille aanbieder. Een baas. Juffrouw Mandel. En nou weer een lange knappe Hollander...’

‘Hij is klein en lelijk.’

‘... Iedereen is daarbuiten in de wereld en ik zit hier in het schemerdonker kopjes thee naar boven te brengen en kots op te ruimen en te wachten tot jij...’

‘Maar Hanni, Dirrel, als je toch eens wist hoe vreselijk het op zo’n kantoor is...’

‘... thuiskomt en dan hoop ik dat je me wat vertelt. Want dat is mijn *enige* verzetje... Maar je vertelt me nooit wat en ik zie niemand behalve mama en die laat me amper alleen over straat en jij krijgt altijd nieuwe kleren, ik moet alles maar afdragen wat jou te klein is en het zit me te strak ook want jij bent kostwinner en ik ben...’ Hanni hapt naar adem. ‘... *zo* ongelukkig, Toni!’

‘O, Dirrel. Niet huilen... Niet in de *Reisschleimragout*.’

‘Het is niet eerlijk!’ Hanni huilt copieus.

‘Je mag mijn blauwe vest hebben.’

‘Het nieuwe?’

‘Ja.’

‘Met die gehaakte boordjes?’

‘Dat.’

Hanni denkt even na en huilt weer verder, wat harder dan eerst.

‘Hè, toe, Hanni...’

‘Ik wil je blauwe vest niet... Hou het maar! Ik krijg het wel weer als het versleten is...’

‘*Du, Dirrelchen...*’

‘Toni,’ fluistert Hanni met betraande ogen. ‘Leer mij steno...’

De dagen daarna weigert de Hollander zijn hoed op de kapstok te hangen. Naarmate Toni zich er meer aan ergert vindt ze het moeilijker er wat van te zeggen. De hoed is een verlengstuk van Herr Dumont geworden met zenuwbanen en al, ze durft er nauwelijks meer naar te kijken laat staan aanraken. Tersluiks kijkt ze hem aan. Knap is hij wel. Maar bazig! En die hoed, hij deed het expres. Ze sluipt naar het archief, opent het raam, ademt diep de zomerlucht in en kijkt over de daken. Haar verlangen gaat niet uit naar de verte, ze zou niet weg willen uit Bremen, maar o, Heere, mocht er een eind komen aan dit opgesloten kantoorbestaan. Ze haalt een in leer gebonden boekje uit de zak van haar jurk en slaat het open bij het leeslint.

So rufen alle meine Lieder / O komm, Geliebte, mir zurück!

Ach, een beminde te hebben, hier, dicht bij huis. Een lief en sterk en financieel draagkrachtig man, iemand die haar kon bevrijden, en mama en Hanni erbij. Een man op wie je kon leunen, een man als...

Een man uit...

Een man met een hoed die hij aan de kapstok hing.

Voetstappen naderen over houten planken, iemand buigt zich uit het raam. Het is Michel, die afkeurend naar de dichtbundel in Toni’s hand kijkt. Blozend slaat ze hem dicht.

‘Hebt u niets beters te doen dan hier te zitten dromen, Fräulein Müller?’

Toni huilt de hele nacht.

Kort daarna beginnen Hanni's lessen. Stoomcursus steno en boekhouden. En de rest: 'De dozen met monsters?'

'Elke vijftiende van de maand.'

'Hoe drinkt Herr Friebourg zijn koffie?'

'Zwart met suiker. Om negen uur.'

'De ordners voor Hannover?'

'Links onder in de kast bij het raam onder de H.'

'Dirrel?'

'Wat, Striezel.'

'... We moeten het mama vertellen.'

'Ja. Dat zal wel moeten.'

'Maar nu nog niet, of wel? Ze zal erg moeten braken.'

'Nee... We doen het binnenkort. Als ze zich wat sterker voelt.'

Na vier maanden is de opleiding voltooid.

'Daar ga je,' fluistert Toni. 'Neem mijn jas maar. Als je nu gaat, is er nog niemand. Niet zenuwachtig zijn. Je kunt het!'

Hanni vertrekt om zeven uur. Ze steekt de sleutel in het slot en probeert het voorzichtig open te draaien. Het geeft niet mee. Ze probeert het opnieuw, vluchtig om zich heen kijkend. Dit is niet het moment waarop ze de anderen wil tegenkomen. De deur is open. Ze kijkt om de hoek van het kantoor en trekt haar hoofd gauw terug. Michel zit aan het bureau. In de kantlijn van een kasboek legt hij een vloeipapiertje en drukt erop, hij rekent iets uit op een kladje. Ze hangt haar jas aan de kapstok en aarzelt op de drempel. Dan loopt ze vlug naar binnen en gaat op het puntje van Toni's stoel zitten.

'*Morgen, Fräulein Müller,*' zegt Michel zonder op te kijken.

'*Morgen, Herr Dumont,*' prevelt Hanni. Ze trekt Toni's typemachine naar zich toe en laat hem ratelen, eerst onwennig, allengs met meer zelfvertrouwen. Een voor een druppelen de anderen binnen. De toetsen kletteren, het belletje rinkelt.

'*Morgen, Fräulein Müller.* Wat bent u maar weer vlijtig zo vroeg op de dag!'

'*Morgen, Herr Bielemann...*'

'*Morgen, Herr Schussig!*'

'*Morgen! Morgen! Morgen!* Is er al koffie?'

Het eerste uur typt Hanni facturen. Dan ligt Michels onafscheidelijke Borsalino ook haar in de weg. Ze pakt hem op en legt hem op de kapstok. Verwonderd kijkt Michel uit zijn kasboek op. Op hetzelfde moment komt juffrouw Mandel binnen.

'Fräulein Müller, de vergadering begint. Komt u mee?'

Michel schroeft zijn hoofd op zijn rug om haar na te staren.

In de gang ziet ook juffrouw Mandel dat er iets niet klopt. Ze blijft staan.

'*Wer sind sie?*'

‘*Ich bin Fräulein Müller, Fräulein Mandel...*’ Hanni maakt een bevallig buiginkje en kijkt bedeesd naar het zeil op de vloer.

‘*Aber nein!*’

‘*Doch, doch...*’ Ze buigt het hoofd maar haar levendige donkere ogen blijven juffrouw Mandel verwachtingsvol aankijken.

‘*Verzeihung*, juffrouw Mandel... Ik ben de zus van Toni. Mijn moeder is erg ziek. Onze Toni blijft voor haar zorgen. Mijn vader is dood. We kunnen het geld niet missen, ik....’

‘... Ik...’ Ze pakt Fräulein Mandels hand en schept moed.

‘Ik ben ingewerkt, Fräulein Mandel. Ik kan het! Ik wil het!’

‘*Na sowas,*’ zegt Mandel. Ze kijkt lang naar de leuning van de trap en omhoog naar het bestofte bovenraam. Hanni kan de gedachten door het lange bleke hoofd besluiteloos op en neer zien drentelen. Met kloppend hart kijkt ze ernaar.

‘Hoe heet u?’

‘Hanni,’ fluistert ze. ‘Hanni Müller.’

Om de een of andere reden, die Hanni niet kan raden, blijven de gedachten in juffrouw Mandels hoofd plotseling stilstaan.

‘U lijkt me een doortastend meisje, Fräulein Müller.’

‘Dank u, juffrouw Mandel. Dank u! Dank u! U zult er geen spijt van krijgen!’ Ze pakt Mandels dunne hand en drukt hem ontroerd met de rug tegen haar wang.

‘*Schon gut, schon gut,*’ weert Mandel af. ‘Ik geef u een week om te laten zien wat u ervan terechtbrengt.’

Het gevecht om de hoed wordt de eerste dag beslecht. Als hij na de middag weer op de facturen ligt, staat er een inktpot naast. Michel gluurt uit zijn ooghoek. Hanni doopt haar pen in de inkt en laat een vette zwarte druppel op het bureau vallen.

‘Oooh! Als het toch uw mooie hoed was geweest – ik had het me *nie* vergeven! Zo’n vieze boel, bah, het gaat er haast niet uit.’

Ze maakt veel werk van het wegpoetsen van de vlek en voegt eraan toe: ‘U kunt hem maar beter op de kapstok leggen, Herr Dumont. Daar ligt hij veilig.’

Michel kijkt haar nadenkend aan, zet zijn hoed op zijn hoofd en hervat zijn sommen. Sindsdien houdt hij zijn hoed overdag op. Hanni houdt haar gezicht in de plooi maar het ontgaat hem niet dat het moeite kost.

‘Mijn vader,’ vertrouwt hij haar toe, ‘draagt binnen en buiten een strohoed.’

‘Hmmm... Toni, wat is dit?’

‘*Rinderschmorbraten mit Mintsauce.*’

‘Ontzettend lekker. Hoe is mama?’

‘Mama ligt in het donker.’

‘Toni...’

‘Wat?’

‘Striezel...’

‘Zeg het.’

‘Hij raakt mijn been aan...’

‘Het bureau is te klein voor twee,’ beaamt Toni. ‘Je moet de hele dag scheef zitten. Ik kreeg er rugpijn van. Vraag Fräulein Mandel of ze er een bijplaatst. De kamer is groot genoeg.’

‘Toni... ik raak zijn been ook aan...’

‘Wat?!’

‘Ik heb nog nooit zulke mooie ogen gezien. Hij is *süß!*’

‘Nee, hè?’

‘Ja, Toni, ja!’

‘*O Gott...*’

Hanni koopt een hoed als een wagenwiel vol zijden bloemen, zo’n ding waarmee de hertogin van Chotkovato in de Bremer Zeitung heeft gestaan. Ze knipt het patroon uit van een jurk met een geplooid lijfje en mousseline aan de ellebogen. De trapnaaimachine snort.

‘*Wunderschön,*’ zucht Toni afgunstig. ‘Als de Hollander je zo ziet zal hij *zerschmettert* zijn.’

Hanni houdt van het kantoorleven, ze is vlug, zelfstandig, accuraat. Na een week vraagt juffrouw Mandel of ze even met haar wil meelopen, en tot haar trots en vreugde schuift ze haar een contract voor een vaste aanstelling toe. Met een spitse vinger wijst ze op de plaats waar ze haar handtekening moet zetten. Hanni kan wel juichen. De hele weg naar huis rent ze, ze heeft zoveel overvloedige energie dat ze niet eens buiten adem raakt. Trappelend van ongeduld draait ze aan het slot van de voordeur, slingert haar tas in een hoek en roept: ‘Toni!’ Ze rent de trap op en gooit mama’s kamerdeur open.

‘Ik heb je baan!’

Toni kijkt op van een schaal. Ze zet hem op de grond, ondersteunt mama’s hoofd terug naar de kussens, veegt een vochtige sliert haar van haar voorhoofd en kijkt dan pas op.

Verschrikt slaat Hanni een hand voor haar mond. Ze hadden hun ruil verzwegen.

Mama’s ogen liggen diep, er zitten donkere kringen onder.

‘Ik eh...’ stottert Hanni. ‘Toni en ik... Eh, wij...’

Haar moeder steekt een bleke, blauw dooraderde hand uit.

‘Ik moet er niet aan denken dat het niet gelukt was.’

‘O,’ zegt Hanni schuldbevestigend. Het dringt nu pas tot haar door dat het inkomen van het gezin op het spel heeft gestaan.

‘We hadden ons wel gered,’ zegt Toni. ‘Dirrel en ik hadden wel wat anders bedacht.’

‘Mijn meisjes,’ zegt mama met een flauwe glimlach. ‘Zo dapper...’

Behalve mama is er nog iemand anders opgelucht. Michel heeft al gauw gemerkt dat hij goed met Hanni kan samenwerken. Ze neuriet en ze plaagt hem

met zijn bazigheid. Het maakt hem onhandig en een beetje verlegen. Hij betrapt zich erop dat hij soms zomaar wat naar haar zit te kijken. Hij ziet haar graag werken. Meer dan dat, ze heeft eigenlijk alles wat hem aanstaat in een vrouw. Ze is lief en vrolijk en lekker mollig, met haar gezicht naar de wereld en de toekomst gekeerd; kameraadschappelijk en zakelijk tegelijk. O, als ze toch eens... En als hij eens niet zo onhandig was...

‘Fräulein Müller, wacht, ik loop een stukje met u mee.’

‘Als ik dat maar goed vind,’ zegt Hanni.

‘Vindt u het goed?’

Ze lacht plagend om het contrast met zijn gewone bazigheid.

‘Houdt uw vader echt altijd zijn hoed op?’

‘Binnen en buiten,’ beaamt Michel.

‘En mist u uw ouders niet? Hebt u geen heimwee, zo ver van huis?’

‘Och, ik heb er geen tijd voor. Met kerst misschien. Als het kantoor dicht is...’

‘O, maar komt u toch bij ons met de kerst!’ zegt Hanni. ‘U kent mijn zuster Toni al. Zo is het toch een beetje alsof u onder familie bent!’

‘Maar moet u niet... is dat wel...’ schuttert Michel.

‘U doet ons een plezier! Toni ook, en Conrad ook. Conrad is mijn broer, hij is heel knap, hij doceert wiskunde in Göttingen en verder is alleen mama er, als ze zich goed genoeg voelt om op te staan. Ze ligt meestal in bed. Toni en ik maken het diner.’

Ze pakt zijn hand.

‘Toe, dat zou echt leuk zijn. Dus dat is afgesproken?’

Michel borstelt zijn zwarte lakense pak, poetst zijn schoenen en gaat naar de kapper. Ergens in een uithoek van zijn hoofd is de gedachte gerezen dat dit misschien, wie weet, zijn schoonfamilie zou kunnen worden, en hoewel hij de geheime hoop niet eens hardop voor zichzelf durft uit te spreken trekt hij op kerstavond toch extra zorgvuldig de natte kam door zijn haar, hij strijkt een zakdoek en knoopt een hagelwitte boord om.

Hanni doet open. Ze draagt de nieuwe jurk met het geplooid lijfje en de mousseline aan de ellebogen. Michel kan zijn ogen nauwelijks van haar afhouden. In de gang hangen dennentakken en het hele huis ruikt naar hars en kruidnagels, sinaasappels, gekookte wijn en Michel weet niet wat voor heerlijkheden nog meer. Toni bloost als ze hem een hand geeft. Hun broer Conrad is een blonde jongen met golvend haar en intelligente ogen achter glinsterend glas. De zussen hebben *Gefüllte Pute* gemaakt – het traditionele Beest, de traditionele Gepofte Kastanjes en de traditionele Cranberrycompote waar vele generaties vrouwen in de familie onder hebben gezocht en nog zullen zuchten. Ze zijn er twee dagen geleden al mee begonnen. Iedereen heeft zich mooi gemaakt, mama komt naar beneden en geeft hem een hand zo doorzichtig en mager dat hij bang is hem te kneuzen. Ondanks de ziekelijke bleekheid vindt

hij haar gezicht mooi en sereen, met een hoog voorhoofd en zachte, wat trieste ogen.

Conrad slaat de klep van de piano open.

'*Schlaaaaf in him-lischen Ru-huh... Schláá-haaf in him-lischen Ruh,*' zingen de zusjes zoet. Michel vindt het prachtig. Als hij opzij kijkt ziet hij een traan een kronkelig spoortje over mama's gepoederde wang trekken. Gegeneerd kijkt hij weer voor zich.

De piano is wat ontstemd, maar dat maakt de muziek extra mooi. Michel is een povere prater, toch verloopt de avond harmonieus. Conrad vertelt dat er een bericht naar een vliegtuig is gestuurd en Michel, altijd vol belangstelling voor technische ontwikkelingen, vraagt hoe het werkt.

'Draadloos,' verklaart Conrad gewichtig. 'In de toekomst wordt alles draadloos.'

Michel luistert met gretige bewondering, hier is iemand die weet waar hij het over heeft. Hij houdt ervan als iemand betrouwbare informatie kan geven, uitvoerig en precies. Van zijn kant is Conrad het bepaald niet gewend dat anderen belang stellen in wat hem bezighoudt, hij geniet van Michels aandacht en haalt er met genoeg potlood en papier bij om de precisie van zijn antwoorden nog een paar graden op te voeren. De zusjes zuchten.

'Vertel ons eens iets over uw ouders,' zegt mama na een poosje. Michel antwoordt dat zijn moeder zorgzaam is en streng, dat het niet zo makkelijk is met zeven kinderen en een man die werkloos is. Dat ze ook nog de zorg voor zijn grootvader van tweeënnegentig heeft, die elke dag van voet tot knie ingezwachteld moet worden.

'Het is hard werken,' vat hij samen. 'Ons Ma komt er met veel mopperen en bidden.'

'Aan het geloof ontleent een mens veel kracht,' beaamt Hanni's moeder met zachte stem.

'Zo is het,' zegt Michel. 'Mijn moeder steekt elke dag een kaars op in de Onze Lieve Vrouwekerk. Ze heeft denk ik wel genoeg aflaten bij elkaar gebeden om al haar kinderen in de hemel te helpen.' Met een glimlach voegt hij eraan toe: 'Wij kunnen het onmogelijk meer verknoeien.'

Er valt een stilte. Hanni kijkt hem schichtig aan. Het gesprek wordt hervat maar er lopen vele dominees voorbij – allemaal Luthers. Halverwege het dessert staat mama op, geeft Michel een hand en gaat naar boven. Hanni loopt achter haar aan. Uit de slaapkamer komt gesmoorde onenigheid. Michel werkt zijn fruitpudding met room weg en glimlacht geforceerd naar Toni. Conrad begint aan een uiteenzetting over de Leica 35 millimeter camera die net ontwikkeld is, maar het gesprek maakt kortere en kortere vluchten en stort ten slotte neer als een vlieger bij te weinig wind. Verloren tikken hun lepels over de glazen schaaltes. Sneeuw dwarrelt stuurloos langs de ramen, met tussenpozen dringt er een tochtje door de kieren en beweegt het gordijn. Na een paar stiltes

zonder begin of einde, zowel beneden als boven, weet Michel niets beters te doen dan te vertrekken. In de vestibule trekt hij zijn jas aan. Zijn mond staat scheef van ongemak. De onverwachte scherpte van zijn teleurstelling doet hem voelen hoeveel hij zich onbewust van deze avond heeft voorgesteld. Onhandig bedankt hij voor het mooie kerstdiner. Toni opent de voordeur en geeft hem een hand als een dooie vogel, stijf en koud, haar ogen neergeslagen. Sneeuw valt en valt door het licht van de lantaarn die aan het huis hangt en dooft de geluiden uit.

Aan het eind van de straat hoort hij vlugge stappen.

‘Michel...!’

Hij heeft zich omgedraaid, wil zijn armen al spreiden. Hoop ontdooit in een oogwenk alles wat zojuist bevroren is.

‘O, Hanni,’ begint hij. ‘Ik had geen idee dat... Je zult kou vatten, lieve...’

Ze reikt hem met betraande ogen zijn hoed, draait zich abrupt om en rent terug.

Hij zet hem op en kijkt haar na, zijn jas open, de sneeuw maakt zijn schouders wit.

De weken gaan voorbij met stroeve gesprekjes en geforceerde luchtigheid. Michel maakt lange uren op kantoor en neemt nu ook werk mee naar huis. Het leidt hem af. Zodra hij even niet werkt ziet hij Hanni voor zich; hoe ze kijkt, hoe ze en lacht en loopt. In het bijzonder één grappige, ondeugende blik van haar ligt op de loer achter elk kasboek dat hij dichtslaat. Hij verdrinkt die blik in cijfers. Eens ziet hij een meisje op straat, ze lijkt niet alleen op Hanni maar ze heeft ook diezelfde ondeugende blik, en in het voorbijgaan kijkt ze hem aan. Hij voelt het bloed wegstromen uit zijn hoofd. Hij is niet gewend overmand te worden door gevoelens en neemt het zichzelf kwalijk dat dit nu gebeurt. Op kantoor sluit hij zich af, hij vermijdt Hanni’s blik en werkt hard om zo gauw mogelijk klaar te zijn in Bremen. Zodra de voorbereiding van de fusie is afgerond kan hij doorreizen naar Hannover en Goch en vandaar naar Amsterdam.

Hanni houdt zijn gedrag voor onverschilligheid en lijdt er hevig onder. Ze is zwijgzaam, haar blik is vlak en leeg, de vrolijke schittering is eruit verdwenen.

Zo breekt de laatste dag in de Ferdinandstrasse aan. Schussig en Bielemann geven hem een hand, juffrouw Mandel wenst hem goeie reis en loopt met hem mee naar de kamer van de heer Friebourg. Friebourg slaat hem op de schouder en spreekt zijn bewondering uit voor de onverwachte snelheid waarmee het werk is afgekomen. Michel mompelt iets onverstaanbaars. Als hij terug naar zijn plaats gaat is het kantoor leeg. Afwezig zoekt hij zijn papieren bij elkaar, legt de sleutel op zijn bureau en trekt de deur achter zich in het slot. Buiten legt het licht van een heldere zomeravond zich over het mooie stadhuis. De lucht is nog blauw. Zwaluwen vliegen krijsend langs de daken. Zonder doel loopt hij door de straatjes. Een lage zon spat op de keien en steekt hem hinderlijk in de

ogen. Hij ziet Hanni pas als ze vlak voor hem staat.

Ze zegt niets. Michel ook niet. Een lange poos kijken ze elkaar aan, dan slaat hij zijn armen om haar heen en klemt haar tegen zich aan. Alle pijn en hunkering van de laatste weken pakt zich samen en zoekt een uitweg, warm en dorstig zoeken ze elkaars mond en drinken zich vol aan elkaar zonder gelest te worden.

Michel licht Hanni's moeder in over zijn vooruitzichten en plannen en vraagt officieel de hand van haar dochter. Zoals hij verwacht en gevreesd had weigert ze. Geen rooms-katholiek in een familie die sinds Karel de Vijfde in mannelijke en vrouwelijke lijn het wapen voert van de Oldecops. Vlootvoogden en dominees, de Oldecops; vechters en stijfkoppen die al eeuwen Luthers zijn.

Hanni is ontroostbaar.

'Binnenkort gaat hij weg en ik zie hem nooit meer,' huilt ze in bed.

'O, Dirrel,' fluistert Toni.

'Ik kan hem niet missen, Toni... Ik ga mee! Dan maar zonder mama's toestemming...'

'Dat meen je niet.' Toni draait zich om en zoekt in het donker Hanni's gezicht.

'Waarom niet? Franz Ferdinand heeft het ook gedaan.'

'Franz Ferdinand? De aartshertog? Wat?'

'Een huwelijk uit liefde. Tegen de familie in.'

'Ga slapen, Hanni. Hou op met die onzin.'

'Met die hertogin Von, Von... hoe heet ze.'

'Von Chotkovato. Ga slapen.'

Welke liefde is er mooier dan de verbodene, de noodlottige? In het gras langs de Weser laat Hanni haar mond zo kwellend verdwalen op de verkeerde plaats dat Michel het wel zou kunnen uitschreeuwen.

'Zeg genade.'

'Genade!' smeekt hij.

'Michel?'

'Hanni.'

'In de geest mag alles.'

'O ja? Wat zoal?'

'Alles. De geest is vrij als een vogel.'

'Geef 'ns een voorbeeld.'

(...)

'Begrepen?'

'Ja. Nee. Bijna... Geef nog maar een voorbeeld.'

(...)

'Begrepen?'

'Ah. Misschien nog een heel... klein... voorbeeldje.'

(...)

‘Ik zei *klein*,’ krimpt Michel.

‘Zeg genade.’

‘Genade! Genade! Genade!’

‘Michel?’

‘Zeg het.’

‘Ik wil een kind van je.’

(Zucht.) ‘Ik ook.’

‘Maar Michel... Zo’n vrouw die in huis slooft... zo wil ik niet worden. Daar ben ik met pijn en moeite aan ontsnapt. Ik wil werken.’

‘Lieve schat, daar hoef je niet bang voor te zijn.’

‘Die moeders achter hun kinderwagens... luiers verschonen, kwijl wegpoetsen, snot afvegen... Daar kan ik het echt benauwd van krijgen. Dat wil ik niet, dat is niks voor mij.’

‘Lieverd, daar heb ik je toch op uitgezocht.’

‘Of zo’n echtpaar dat samen één persoon is... Een Siamese tweeling, de een komt nergens zonder de ander... ’n half plus ’n half is één.’

‘Wat pieker je nou, Hanni. Daar zijn we allebei toch veel te zelfstandig voor!’

‘Maar hoe doen we dat dan, als getrouwde vrouwen niet mogen werken?’

‘Voor vrouwen in een bedrijf is het anders. Die mogen gerust werken. En wij zijn onafhankelijk, wij hebben ons eigen bedrijf, dus als jij wil werken, blijf je werken. Daar zijn kindermeisjes voor. Jij kunt de financiën van ons bedrijf doen.’

‘Ik wil een klein gezinnetje. Eén kind... een meisje. Dan kan ik er een leven naast hebben. O Miki... Dat zou heerlijk zijn!’

‘Hij is zo lief...’

‘Ik weet het onderhand Hanni. Ga slapen.’

‘Toni?’

‘Wát.’

‘Ik ben twee weken over tijd...’

Vader die in de hemel zijt, bidt Michel. Ik wil deze vrouw. Wees zo goed en geef haar.

In de wetenschap dat de Müllers Hanni’s inkomen niet kunnen missen, biedt hij aan het gezin te voorlopig onderhouden. Van de ene kant heeft mama wel sympathie voor zijn volharding, ze voelt in hem een doortastende man met een ontwikkeld verantwoordelijkheidsgevoel. Maar van een huwelijk met een rooms-katholiek kan evengoed geen sprake zijn. De Heer wist hoezeer het haar bedrukte, het verdriet van haar dochter verdiept dat van haarzelf. De dood van drie kinderen, gevolgd door die van Simon, heeft haar ondergedompeld in een rouw die niet wil slijten. Haar vrolijke Hanni opeens zo teruggetrokken en stil te zien, het put haar uit.

‘*Nie wieder*,’ huilt Hanni.

‘In vredesnaam, Hanni!’ smeekt ze, een hand tegen haar slaap gedrukt.

Maar Michel zou Michel niet zijn als hij met nee genoegen nam.

‘Ik ga niet weg zonder jou,’ fluistert hij. ‘Dan kom ik maar in een andere hemel. God heeft er vast wel meer. Of niet? Hebben jullie eigenlijk wel een hemel?’ Hij zwijgt verward, zich plotseling bewust van een pijnlijk gebrek aan kennis over zoiets belangrijks als het geloof waarin zijn geliefde is opgegroeid.

‘Bedoel je... Wou je je bekeren? Wat zullen je ouders zeggen?’

‘Dat weet ik niet.’

‘Je weet het best. Het is een breuk met je familie. Je zult ze nooit meer zien.’

‘Het is mijn leven, Hanni. Ik ben oud genoeg. Jij gaat voor.’

‘Nee, nee, Miki. Dat verbied ik je...’

Op een avond leest Hanni haar moeder op de rand van het bed psalm 118 voor, het zeventiende vers dat Luther op de muur van zijn werkkamer had geschreven. Haar stem trilt van vijandigheid en frustratie.

Over mama’s wang rolt een traan.

‘Hanni,’ zegt ze verdrietig, het boek uit haar hand nemend en haar dochter in haar boze ogen kijkend.

‘Weet je zeker dat dit is wat je wil?’

*

Wel Michel, mijn beminde zoon,

Heden morgen half 8 ure hebben wij met veel genoegen Uwe postwissel ontvangen. Hoogstendank van ons alle. Ook Uwe anzichtkaart met de hooge bergen hebben wij zaterdagmorgen ontvangen. Prachtig, zeer wonderbaar. Was het maar niet zoo ver van ons, dan wilde ik dat ook wel eens graag bewonderen. Maar enfin ik ben al getroos, gisteren ben ik op de St. Pieter geweest en heb den berg in gedachte gesteld of ik bij U was. Maar die van bij U zijn veel hooger dat kan men op de kaart merken.

Wat ons betref, wij zijn Goddank nog alle in den beste toestand. Het goed weer heef mij weer op de been gebracht, ik maak dagelijks een goede promenade en rook nog een goede sigaar, van tijd tot tijd een pintje bier op den koop toe, en dat heb ik aan U en de andere kinderen te danken. Grampa zal wel niet meer op straat komen maar hij weet van geen pijn of zmart en om het eenvoudigste kan hij lachen dat hij schuddelt. Wat Uwe zusters en broers aangaat, die zijn in volle eiver aan ’t werk en koomen als goede burgers voor den dag. Goed gecostumeerd en alle van goed en eerlijk gedrag. Wat moeten de menschen toch raar denken over ons geluk, de man leef als rentenier en allemaal netjes en schoon, Michel, God is nog met ons.

Nu Michel, wat juffrouw Müller aangaat, wat waren wij verrast. Het is zeer schoon als gij een lieve vrouw vindt om mee door het leven te gaan. Voorzeker zijt gij toe aan iemand die uw zorgen deelt en U tot steun is. Maar Uw bericht dat het meisje Luthers is heef ons zeer getroffen. Denk toch eens wat gij aanhaalt. Gij kunt niet verwachten dat Ma toestemming voor zo’n huwelijk zal geven. Er komt louter ramspoed van. Twee geloven op een kussen, enfin, gij

kent het gezegde en het is helaas de waarheid, Uw vader heeft het van dichtbij meegemaakt. Mijn beminde zoon, ik meen als gij alles nog eens zorgvuldig overweeg dat ge zult inzien verstandig te doen dit te laten passeren nu het nog kan. Bespaar Uw moeder die u innig liefheeft toch dit groote verdriet.

Zorg bij dit alles voor Uw eigen gezondheid. Denk eraan, laat U niks mankeeren en gebruik zomorgens twee rouwe eieren op Uwe nuchterre maag, dat zal U veel goed doen.

Uwen waarde vader T. Dumont

Op de achterkant heeft een andere hand twee zinnen toegevoegd:

Beste Michel, wat ben ik verwonderd dat gij het naar Maastricht komen opnieuw uitstelt. Ik dacht dat gij zoolang niet kon wegblijven maar dan moeten wij maar hopen als het God blief dat den tijd spoedig zal omvliegen. Ma.

*

De sfeer in de Boschstraat is gespannen. Michels jongere broer Frits voert inmiddels een lunchroom annex patisserie aan het Vrijthof. De Maastrichtenaren weten zijn *Wiener Torten* en *Rosenwasserpralinés* op waarde te schatten en werken zijn *Hohlhippen* kreunend van genot naar binnen. Dit zoet succes heeft Frits aan zichzelf en aan de financiële steun van Michel te danken, en hij is het niet vergeten. Er gaat geen week voorbij of hij wrijft het zijn ouders in dat ze niet zouden kunnen rondkomen zonder de toelage van Michel en hemzelf. Pa gaat al gauw overstag. Daar is weinig overredingskracht voor nodig, want als Pa diep in zijn hart kijkt is het hem om het even of de vrouw van Michels hart Luthers is. Er was meer in de wereld dan het rooms-katholicisme, hij had er vaak genoeg over gelezen in de boeken van zijn vriend Lood die op de Index van verboden literatuur staan, en trouwens ook in de belevenissen van de missiepaters die hij uit de bibliotheek haalt.

Maar Ma moet niks hebben van dat soort ketterse opvattingen. Ze houdt het been stijf. Ook als Frits dreigt zijn toelage in te trekken, wil Ma niet wijken. Michels voorgenomen huwelijk splijt de familie in twee. Pa en Frits staan aan de ene kant, aan de andere kant staan Ma en Door, die destijds door Michel met tegenzin de meubelmakerij in werd gestuurd en daar niet half zoveel verdient als Frits met zijn *'zeute bruutsjes'*. De andere kinderen wachten zich er wel voor om partij te kiezen. Michels zussen vergapen zich aan de foto die Michel met gevoel voor strategie naar huis heeft gestuurd om aller harten te verzachten. Het is een portret van Hanni, die met haar handen op de rug tegen een muur geleund dromerig in de verte staat te kijken, gekleed in haar feestjurk met het geplooid lijfje en mousseline aan de elleboog, het wagenwiel met zijden fruit en bloemen op haar opgestoken blonde haar.

'Anna, moste kieke, zjus zoenen hood es de hertogin Von Chotkovato!

'Jao zègk... Mèt die zije blomme. Och, zoeket sjoens!'

De meisjes buigen zich over de foto en bekijken hem aandachtig, niet alleen de jonge vrouw maar ook de coupe en snit van de jurk, het kettinkje met

beeltenis om haar hals, de mousseline ondermouwen, het splitje opzij, de parelmoeren knoopjes, niets ontgaat ze.

'Höb g'r niks beters te doen?' vraagt Ma wrevelig.

Het verloofsfeest wordt gevierd in Bremen met cider tussen de koffers, op de vooravond van hun vertrek naar Hannover. Toni huult, mama huult, Hanni huult. Conrad opent met een knal de fles. Michel hangt de naald in de ultramoderne bakelieten grammofonplaat die Conrad heeft meegebracht en neemt Hanni in zijn armen op de krakende tonen van *Wien, du Stadt meiner Träume*. Ergens ver weg valt kroonprins Franz Ferdinand in de armen van zijn geliefde Sophie von Chotkovato en daarna valt Sophie in de armen van graaf Von Harrach. Wat er dan volgt staat die avond op de voorpagina van alle kranten van Europa. Toni leest het ademloos voor. De keizerlijke erfgenaam Franz Ferdinand en zijn vrouw Sophie von Chotkovato zijn doodgeschoten in Sarajevo!

'Es ist nichts,' zei Franz Ferdinand. *'es ist nichts, es ist nichts, es ist nichts.'* Hij herhaalde het zes keer terwijl graaf Von Harrach met de ene hand zijn boord greep en met de andere het bloed van zijn lippen wegveegde met zijn zakdoek. Op de stoep zette de moordenaar zijn pistool tegen zijn hoofd, maar een hand pakte hem van achteren beet. De chauffeur reed plankgas langs de Miljacka. Bij de residentie werden de hertog en de hertogin zwaar gewond uit de auto gedragen. Beiden overleden kort daarop aan hun verwondingen.

De Grote Oorlog breekt uit terwijl Michel de ring aan Hanni's vinger rijgt en Conrad de tweede fles cider schuimend in de glazen schenkt.

In Hannover betrekken ze een huis aan de Ludwigstrasse. Het is groot en somber. De diepe tuin heeft geen zon, de straat ligt in de schaduw van dicht bebladerde kastanjes. Hanni mist de meeuwen en de lichte lucht van een stad die openligt naar de zee. Ze troost zich met de gedachte dat het tijdelijk is. Nederland is neutraal gebied – zodra Michels werk in Hannover erop zit, zullen ze emigreren.

Ze trouwen in augustus op een drukkende, vochtige dag, in de Ludwigstrasse hangen de bladeren vermoeid aan de bomen. Getuigen of genodigden zijn er niet. Het hoofdaltaar van de katholieke kerk is verboden gebied voor een zondig geval als dit, de plechtigheid moet in de sacristie voltrokken worden. Hanni's bruidsjurk spant om haar buik. De jurk is crèmekleurig; de God van de katholieken blijkt wit te hebben gereserveerd voor onbevleete bruiden. Maar als Michel klaarstaat in de gang, zenuwachtig en met helemaal niets van zijn gewone zelfverzekerdheid, een bloederige pluk katoen op een scheersnee bij zijn oor en een kwetsbare, vreemd zachte blik in zijn ogen, trekt ze hem naar zich toe en kust hem op de mond. Wat doet het ertoe, haar God of de zijne, hij is de vader van het kind onder die boterkleurige soepjurk, de rest is bijzaak.

Als Michel in de huwelijksnacht zijn hoofd op Hanni's buik legt, hoort hij een vogelhartje kloppen. Ze strijkt door zijn haar.

‘Waar hoop je op?’

‘Als het maar gezond is,’ fluistert hij. ‘Het is allebei goed.’

Een tak tikt tegen het raam, het is heel stil, de nacht staat vol sterren.

‘Als het een meisje is...’ zegt Hanni, ‘dan noemen we haar Alice.’

‘Dat is goed,’ zegt Michel, maar hij bidt in het donker: Vader in de hemel, Uw zoon Michel staat op de drempel van het vaderschap. Hij rekent op U. Geef dat het een jongen is.

Met zijn hoofd op het warme, groeiende leven denkt hij na over zijn eigen vader, en over de vader van zijn vader. Wat hebben zijn voorouders gedaan met hun leven? Wat laat een mens achter? Opbouw en teloorgang is het geweest, almaar opbouw en teloorgang, de ene generatie na de andere. Elke volgende vader moest zijn kinderen van voren af aan laten beginnen. Misschien niet helemaal met niks, maar wel met zo weinig middelen van bestaan dat er nauwelijks plaats is geweest voor eigen dromen. Bijna iedereen heeft die moeten opofferen aan ouders, broers en zussen.

Alles wat ik tot nu toe heb bereikt, denkt hij, dank ik aan mezelf. En wat Frits heeft bereikt, dankt hij ook aan mij. En Door en de rest ook. Ik ben begonnen met niks, net als de anderen. Maar ik heb wat opgebouwd. Ik wil mijn zoon een goeie start geven. De volgende generatie Dumont zal een springplank naar de toekomst hebben, ik zal hem eigenhandig bouwen.

Voor mijn strategische visie op het vaderschap heb ik Hanni’s medewerking nodig, overweegt hij. Zoons moet ze baren. De eerste is de belangrijkste, de stamhouder. Daarna moeten er nog zes meer komen. Harde werkers, die hun vader hoog achten en eendrachtig verder zullen bouwen aan wat hij uit de grond zal stampen. Zeven vrouwen met verstand van zaken zullen ze trouwen, die op hun beurt hardwerkende zoons baren die verder zullen bouwen aan wat hun vaders en de Vader Aller Vaders – Michel – voor hen achterlieten. Duizelig sluit hij de ogen.

Rondom zijn eerste droom van een zingende schone, een onafhankelijke vrouw die met haar gezicht naar het uitzicht staat; kameraad, handelspartner en geliefde in één, weeft hij die nacht een tweede, een die hem met toenemende helderheid voor ogen komt te staan. Dat de eerste droom botst met de tweede, komt niet bij hem op. Hij zal grondlegger van een dynastie worden die van generatie op generatie wordt uitgebouwd en zich zal kunnen meten met...

Hij weet zo gauw geen voorbeeld dat groot genoeg is.

De Rothschilds, besluit hij.

‘Alice...’ fluistert Hanni. ‘En dan noemen we haar Lily...’

Het kind wordt geboren in februari. De bevalling is zwaar en pijnlijk. Michel zit voor Jurgens in Goch aan de Rijn en zal pas terug kunnen zijn voor de doop. De vorst plant varens op de ramen in de Ludwigstrasse, het water in de lampetkan is bevroren. Hanni laat een telegram sturen, *Hubert angekommen alles wohl*, en zweert bij haar Lutherse god dat één kind genoeg is.

In Hotel Neubaum in Goch aan de Rijn kust Michel het telegram en zwingelt de witte handschoen van de receptionist alsof die het is die draadloos contact heeft gelegd met hoger sferen en Michels liefste wens in vervulling heeft doen gaan.

'Ein Sohn!'

'Unsere herzlichsten Glückwünsche,' buigt de man.

'Beschut...' zegt kort daarop in Hannover hetzelfde magere pastoortje dat hun huwelijk heeft ingezegend,

'... geleid, bewaar en bescherm hem. In de naam van de vader, de zoon en de heilige geest...' Woedende traantjes springen uit Hubi's toegeknepen ogen als het water over zijn hoofdje vloeit.

Vader in de hemel, bidt Michel. Mijn dank is groot! Ik zal veertig mark in het offerblok storten. Hij trekt een luxe sigaar in een ijzeren koker uit zijn binnenzak en houdt hem de priester onder de neus.

'Een flinke jongen,' zegt de priester, de koker afwerend. 'Kwaad worden maar niet krijsen, dat zien we niet vaak. Dat wordt een harde. Die zal straks goed voor z'n broers en zusjes opkomen.'

Michel knikt trots. 'Hubi wordt jurist,' zegt hij. 'Die komt in het bedrijf.'

Tijd voor feestelijkheden is er niet. Er is ook niemand om in de vreugde te delen. Michels familie zou toch niet gekomen zijn, al hadden ze het geweten. Om die reden had Hanni haar familie ook niet willen uitnodigen. Het is beter zo. Kisten en kratten staan klaar in de hal om vooruit gestuurd te worden naar Holland. Hanni vindt het moeilijk om haar aandacht bij de bagage te houden en tegelijk bij kleine Huub. In verwarring kijkt ze naar de stapels spullen op het bed en op de grond.

'Verbrand die toch,' zegt Michel met een afkeurende blik op de stapeltjes met blauwe linten dichtgeknoopte brieven. 'We hebben al genoeg te dragen. Het geeft maar oponthoud aan de grens. Neem liever je laarsjes mee, het kan flink regenen in Holland.'

'Niemals,' zegt Hanni, de bundeltjes brieven in de koffer proppend.

De dag van vertrek is guur en kil. Dunne regensluiers verwaaien in het gele schijnsel van de gaslampen op het perron. In het omringende donker lijkt de regen niet uit de lucht maar uit de lampen te vallen. Mensen stoten elkaar opzij met koffers en dozen. De trein van Duits oorlogsgebied naar het neutrale Holland is overvol. Michel heeft geen plaats bij vrouw en kind kunnen boeken. Tot de grens zal hij in het achterste rijtuig op zijn bagage moeten zitten.

'Wacht nou maar niet langer, Liebling,' zegt Hanni. 'We zien elkaar wel bij de grens.'

Kruiers zijn nergens te bekennen, de reizigers sjouwen hun koffers zelf. Tot ze hem in de menigte verliest kijkt ze hoe hij langs de trein naar achteren loopt, twee koffers telkens moeizaam een paar passen vooruit zeulend voordat hij ze weer op het perron moet laten zakken. Een gevoel van verlorenheid overvalt

haar. Opnieuw zoekt ze tegen beter weten in naar het gezicht van Toni in de mensenstroom. Een groepje zingende soldaten marcheert in de pas voorbij. Opeens komt Conrad aangelopen.

‘O Conrad... wat lief dat je gekomen bent!’

‘Mama is heel ziek,’ hijgt hij, de tassen en een koffer van haar overnemend. ‘We hadden met z’n drieën willen komen. Toni is thuisgebleven.’

Hanni slikt een brok weg. Het voelt nog meer als verraad om weg te gaan.

‘Conrad... Wil je deze voor mij bewaren tot de oorlog voorbij is?’ Ze reikt hem de zware koffer.

‘Christeneziele, wat zit erin?’

‘Brieven.’

Hij tilt Hanni’s spullen in het bagagerek van de damescoupé, vat haar bij de schouders en kijkt haar hulpeloos aan. Zacht smakkend ligt kleine Hubi in zijn mand, zijn vingertjes tot een knuistje gebald, zijn hoofdje een ogenblik weerkaatst tussen de fonkelende druppels op Conrads brillenglas. Hanni frummelt aan de kraag van Conrads jas en doet het bovenste knoopje dicht zonder hem aan te kijken.

Hij schraapt zijn keel. ‘Wees voorzichtig met jezelf, zusje.’

‘Tuurlijk. De dokter zegt dat ik alweer in een dameszadel op een paardje mag rijden, wat zeg je daarvan?’ Haar stem klinkt luchtig.

‘Kom gauw naar Amsterdam, ja? Je wordt vast niet opgeroepen. Niet voor de zomer...’

Met een gil zet de trein zich in beweging.

‘Conrad?’ Hij steekt zijn hand op, hoort het niet. Ze zwengelt het raampje open. De trein wint al vaart. Ze steekt haar hoofd naar buiten en roept:

‘*Schrijf!*’

Langzaam draait ze het raampje dicht en laat zich in het pluche zakken. Hubi begint te huilen. Ze sust hem afwezig en herademt pas als ze Michel in de restauratiewagen treft. De restauratie serveert niets dan droog brood – met zilveren bestek op tafellakens van damast, een voorproefje van wat er komen gaat. Engelse mariniers hebben sinds vorige maand alle neutrale handelsschepen naar Duitse havens geblokkeerd. Ze begeleiden ze naar Frankrijk en Engeland en laten ze daar hun lading lossen. Veel mensen hebben besloten de werkloosheid en de honger niet af te wachten. Alle plaatsen zijn bezet voor de uittocht naar neutraal gebied. Koffers en dichtgebonden dozen staan in wankele torens in de looppaden, de bagagerekken zitten mudvol. Kadung-kadung-kadung. *Wien, du Stadt meiner Träume*. Steeds verder van Bremen en Conrad en Toni en mama vandaan.

Op Hanni’s plaats ligt een slapend meisje. De moeder pakt het op en neemt het op schoot, terwijl de andere dames wezenloos naar een verre horizon blijven kijken en hun benen verplaatsen. Hubi ligt stil als een pop, het is verbazend hoe iets dat zo klein is en zo volmaakt stil ligt zoveel geluiden kan voortbrengen, hij

krijst en krijst, zijn hoofd niets dan rimpels en roze verhemelte, vier vingers tot een vuistje gebald en de pinkjes krampachtig gestrekt.

‘Ssst,’ sist een van de dames. Hanni staart naar de glazen vrouw tegenover haar die met een gezicht vol bevende regendruppels op haar lip bijt. Bij elk station wordt de trein voller. Rond middernacht bereiken ze de grens. Ze stappen uit voor de paspoortcontrole. Na drie uur wachten zijn de formaliteiten vervuld en draagt Michel zijn zoon op de arm het neutrale Nederland binnen. Vinnig prikt de regen op de oververmoeide gezichten van de reizigers en op de klaarstaande treinen.

Hoe dichterbij het eindpunt naderen, hoe minder slaap Hanni voelt. Weilanden hebben plaatsgemaakt voor bebouwing. Hier en daar grazen nog zwartbonte koeien op donker voorjaarsgras maar de huizen worden hoger en staan dichterbij elkaar. De trein maakt een flauwe bocht, mindert vaart en komt met piepende remmen tot stilstand. Michel opent de deur van de coupé en tilt Hubi op de arm. Witkielen laden koffers op steekwagens, om hen heen scharrelen dikke grijze duiven.

Het eerste wat Hanni hoort als ze onder de overkapping door het station verlaten, zijn de meeuwen. Haar hart springt op. Ze ziet het aan de lichtheid van de lucht en proeft het in de regen. De zee! Dan valt haar met even grote opluchting – ze zou niet kunnen zeggen waaraan – de afwezigheid van de oorlog op die in Hannover als een onzichtbaar grauw laagje over het leven van alledag had gelegen. De lucht ruikt vriendelijk naar mest en warm brood, paardenhoeven en wagenwielen klotsen en ratelen over de straatstenen, een jonge man in een kiosk prijst luidkeels zijn kranten aan. Naast hem staan twee tramconducteurs met glimmende petten zij aan zij te praten alsof ze alle tijd van de wereld hebben, de voeten op tien voor twee en de handen in de broekzak hangend, de panden van hun conducteursjasjes nonchalant naar achteren gedrukt.

De zee, de vrede en vers brood, denkt Hanni, meer heeft een mens niet nodig. Gretig neemt ze het plein in zich op. Een vrouw met een kind aan elke arm struikelt over de zoom van haar jurk als ze zich naar een kleine tram toe haast, een rijtuigje van één coupé dat zich met een sierlijke hoge lus vasthoudt aan de bedrading. Boven de ramen van de tramhuisjes staan de lijnummers in grote cijfers. Dezelfde cijfers prijken groot in de lussen boven de groene trams. Een dikke man met een strohoedje rept zich naar de ingang van het station, hij trekt zijn horloge tevoorschijn en stopt het terug zonder erop te kijken. Aan de overkant van het pleintje, achter een rij jonge iepen, glinstert zwart het water van het Damrak. Tussen het gekrijs van de meeuwen door klinkt het carillon van de Westerkerk.

De kruiers laden hun koffers in de Atax. De chauffeur helpt Hanni en de baby in de auto, klimt op de open plaats voorin, knijpt in de glimmende hoorn naast zijn zetel en rijdt langzaam vooruit.

‘Liebling, wo ist das Pferd?’ vraagt Hanni.

‘Maar Hanni, dit is een elektrische auto!’

Elektriciteit kent Hanni alleen van de tram. De tram in Hannover had ook geen paard, maar wel een staart waarmee hij werd voortgeduwd langs de bovenleiding. Dit voertuig heeft geen van beide.

‘Geen paard en geen staart,’ beaamt Michel. ‘De Atax rijdt op eigen kracht. Volledig elektrisch. Een wonder van technisch vernuft. Acht versnellingen!’

Op de Dam breekt de zon zwavelig door de wolken.

‘En dat is ons paleis,’ wijst Michel trots. ‘Gebouwd door Jacob van Campen in 1648. Bijna twintig jaar hebben ze eraan gewerkt. Geen paleis in de wereld heeft zulke mooie marmeren beelden. Allemaal door één en dezelfde meesterhand gemaakt, niet het allegaartje dat je in alle andere paleizen ziet. Quellein, onthoud die naam, Hanni! De beste beeldhouwer aller tijden. Niemand kon zoiets betalen, alleen wij. Amsterdam was het centrum van de wereldhandel.’

‘Waarom zitten er zoveel raampjes in de gevel?’ informeert Hanni. ‘Zijn de kamers erg klein?’

‘Dat niet, maar onze vorstin kijkt graag naar buiten, ze houdt van mensen.’

‘Waar is de fontein?’

‘Die is er niet.’

‘Geen fontein? Wat is nou een paleis zonder fontein?’

Michel zwijgt beledigd. Zo’n paleis vond je toch zeker in de hele wereld niet.

Om het goed te maken prijst Hanni de kerk van zachtgele steen die er bescheiden naast staat in een hoekje van het plein. De toren die als een stopnaald een gat in de lucht prikt bevat haar, net als de duiven op de keitjes waar kinderen achteraan rennen en vrouwen met gesteven schorten; de grappige ijzeren paaltjes met het wapen van de stad erin die de voetgangers beschermen tegen de paarden, de statige huizen waarvan er geen twee hetzelfde zijn en café De Bisschop op de hoek van de Dam, waar Amsterdammers pratend hun Wiener melange omroeren tussen de geraniums, door luifels beschermd tegen de zachte regen.

De lente is hier verder dan in Hannover, ze ziet het aan de boerinetjes met hun zinken emmertjes die takken sringen voor een halve cent verkopen in de Leidsche Straat.

‘O Miki...’ Ze knijpt verheugd in zijn arm.

‘Amsterdam!’ verklaart Michel op een toon alsof hij de stad speciaal voor haar uit een hoge hoed heeft getoverd.

Bij een plein met trapgeveltjes mindert de Atax vaart. Kinderen met petten krassen een hinkelbaan op de stoep. Onder de bomen staat een krantenkiosk. De krantenventer roept uit het open luik.

‘Gifwolk bedwelmt de Fransen! Leest het nieuws over de oorlog!’

De chauffeur tilt de koffers uit de auto en draagt ze tot boven aan een trap die

naar de deur van een geel gebouw in art-nouveaustijl leidt. ‘Hotel Americain,’ leest Hanni met het hoofd in de nek.

‘Ogen dicht,’ zegt Michel.

Een voor een pakt hij de koffers, stapelt ze op naast de draaideur en duwt Hanni met Hubi op haar arm naar het midden van de deuren.

‘Open!’

Zoekend kijkt ze van de koffers naar de draaideur en de glasplaat erboven.

‘Wat moeten we zien?’

‘Mij...’

‘*Du Trottell!*’

‘... en de deurmat.’

Ze glimlacht. Onder hun voeten staat in mozaïeksteentjes met houterige letters: *WELKOM*.

De receptionist gaat hen voor naar een kamer op de eerste verdieping en zet hun bagage voor de kast. Hun voeten zakken diep weg in de dikke lopers. Of je door de zee loopt, vindt Hanni.

‘U had een wieg besteld, mevrouw?’ Hij wijst naar een mand op een schommelvoet die tegen de met blauwe stof bespannen zijmuur staat en trekt de deur zacht achter zich dicht.

Hanni legt Hubi erin en wiebelt hem heen en weer.

‘*Süss,*’ oordeelt ze. ‘*Na, Kerlchen, was sagst du dazu!*’

Op de rand van het grote bed trekt Michel zijn veters los. Hanni laat zich naast hem vallen. Als je op een knopje drukt springt zomaar het licht aan. Ze drukt het aan en uit.

Michel glimlacht met vage trots.

Op de badkamer ontworstelt ze zich aan haar korset met baleinen, stapt met een zucht van verlichting in haar nachthemd en neemt het kind eerst aan haar ene borst, dan aan de andere. Met de armen onder zijn hoofd luistert Michel naar de smakkende geluidjes. Achter haar mollige schouder ziet hij de hardgroene bloesemproppen van de bomen op het plein voor de ramen waaien. Nederland, hij is thuis. Lage zonnestralen vallen als blinkende messen de kamer binnen en snijden hem schuin doormidden. Uit het donkere deel van de kamer komt een geur van hotelzeep die zich vermengt met de vertrouwde luchtjes van talkpoeder en babypoep. Buiten slaat een tram luid snerpend de hoek om. Een kort moment lijken beelden en geuren zich aan elkaar vast te klinken, de wereld wordt rond als een knikker.

Vader die in de hemel zijt, bidt hij in stilte. Uw zoon Michel dankt U.

Hanni opent de deur naar de gang, zet haar hoge schoentjes naast de platte schuiten van Michel en kijkt er met een glimlach naar. Twee dames- en twee herenschoenen, allebei even grijs van het stof. Dubbele symmetrie, apart en toch samen: beeld van een huwelijk. Zo precies gevormd naar hun levende voeten dat het lijkt of ze stiekem de trap af zullen lopen naar buiten, het plein

over en de Leidsche Straat in, als ze zich omdraait.

Michel legt een lome arm om haar middel en drukt zijn neus in het kuiltje in haar nek. Hubi smakt en boert in zijn wieg.

‘Erschöpft,’ zegt ze slaperig, *‘aber glücklich. Miki Liebling, ich fühl mich hier tatsächlich...’*

Ze gaapt.

‘... willkommen.’

Een juffrouw is twee keer zo duur als een meisje maar Michel hoopt dat ze Hanni wat aanspraak geeft en alvast wat Nederlands leert. Juffrouw Maurits komt 's morgens om 9 uur naar Hotel Americain om kleine Huub te baden. Ze vertrekt tussen een en twee voor de lunch en tussen zes en zeven voor het avondeten. Haar werkdag eindigt om half elf. Op een gereserveerde manier is ze vriendelijk, maar praten doet ze nauwelijks. Ook Hanni's hoofd staat daar niet naar. De eerste indruk mag dan gunstig zijn geweest, intussen valt het Hanni in dit nieuwe land niet mee. Een makelaar sleept hen na het avondeten door de stad. Zolang het licht is bekijken ze huizen. Langs de grachten staan iepen met hoge kruinen, het water kronkelt vredig in het avondlicht. Hanni had gedacht dat dat de plaats was waar ze wilde wonen, maar van dichtbij moet ze Michel gelijk geven. De grachtenhuizen zijn armoedig en vervallen. Op de begane grond zijn meestal kantoren en bedrijven gehuisvest, naaiateliers, bontmagazijnen en kleding-importeurs. Gewoond wordt er alleen in de bovenhuizen. Alles kiert daar en staat scheef, de stoepen zijn gebroken, de verf bladdert. Na de zesde halfdonkere pijpenlade op de Herengracht, met verzakte plavuizen en diepe scheuren in de muren, zegt Michel tegen de makelaar dat hij verder geen belangstelling voor grachtenhuizen heeft.

on ontlenen. Wie heeft haar hier nodig? Op dit moment zelfs Hubi niet.

April is nog steeds koud en nat. Als het regent zit ze in het café op de begane grond over het plein uit te kijken. Als het droog is drentelt ze verveeld door het Vondelpark naar de sierboerderij in de stijl van een Zwitsers chalet met een hooiberg ernaast en koeien rondom. De stadsmens kan er de geur van mest inademen en zich op het platteland wanen. Hanni gaat zitten, laat een glas melk brengen en ontdekt te laat dat ze geen geld heeft.

‘Zelfs geen stuiver?’ vraagt de serveerster met een ongelovige blik op haar dure jas en schoenen.

Gegeneerd schudt ze het hoofd.

‘Voor nop gaat de son op,’ zegt de Amsterdamse en ze voert het glas af.

Het hart zinkt Hanni in de schoenen. Onderweg naar het hotel begint het alweer te druppelen. Ze stuurt mejuffrouw met Huub naar beneden en kijkt met prikkende ogen hoe de regen langs de ramen sijpelt tot het middaglicht in fonkelende druppels oplost in de schemering. Ze knipt de lamp aan, buigt zich over het gelige briefpapier van het Americain Hotel en kijkt er besluiteloos naar. Centrale verwarming, pocht het briefhoofd. Lift, elektrische verlichting,

autobus, telefoon 4737. Als ze aan mama en Toni denkt, kan ze hun gezichten zo duidelijk voor zich zien alsof ze bij haar in de kamer zijn. Ach, als ze ze heel even kon zien...

Meine liebe Toni!

Een hartelijke verjaardagskus van mij en kleine Hubertschen, en heel veel goede wensen voor je toekomst. Vooral wens ik dat je een even goede man zult vinden als ik. Misschien kun je de komende zomer hier in Amsterdam je geluk beproeven. Amsterdam is een prachtige stad, en ik zie reikhalzend uit naar jullie komst. We zullen wel gauw een geschikte woning vinden. Miki heeft een makelaar in de arm genomen die alvast een keus maakt. Anders is het niet te doen, er staat hier zoveel leeg, het aanbod is overweldigend. Gelukkig kan ik mee op pad; ik ben helemaal hersteld en we hebben een lieve oppas voor Hubi. Ze heet Fräulein Maurits. 'Mejuffrouw', zoals ik haar noem, is secuur en zorgzaam en heeft veel plezier in haar werk. Herinner jij je Gretschen Meyer? Zo ziet ze er ongeveer uit. Overdag heb ik de vrijheid. Ik kan heerlijk lange wandelingen maken. Het zal je hier goed bevallen als je komt, lieve Striezel. Het is zo mooi met de grachten en de meeuwen. Wanneer komen jullie? Schrijf me gauw...

Als de lichten van passerend verkeer langs het plafond beginnen te zwaaien veegt ze haar tranen weg, bet haar gezwollen ogen met koud water en kleedt zich aan voor het avondeten. Jarretels, kousen, onderbroek, korset met baleinen dat met veters strak wordt dichtgesnoerd, halve onderrok met stuitje, hele onderjurk met mouwtjes en daaroverheen een lange groene jurk. Een halfuur voor het eten wiegt juffrouw Maurits de kleine Hubi in zijn wiegje en staat Hanni op de stenen deurmat aan de trap ongeduldig op Michel te wachten.

Zodra ze zijn kleine, in jas en hoed gehulde gestalte het pleintje ziet oversteken, loopt ze op hem toe en klampt zich aan hem vast.

'Miki! Eindelijk! Wat ben je laat...'

Michels mond zakt scheef. Hij is moe en zwijgzaam.

Aan tafel herhaalt Hanni het verwijt dat ze vroeger tegen Toni uitte: 'ik zit hier maar opgesloten terwijl jij buiten in het leven staat en je vertelt mij niet eens wat je meemaakt. Je deelt je leven niet met mij.'

'Ik ben moe, schat,' zegt hij.

Een poos blijft het stil. Bestek tikt op de borden.

'Liebling...'

'Hm-m,' zegt Michel zonder de krant opzij te leggen.

'Ik... ik heb helemaal geen geld.'

Hij kijkt op. 'Maar Hanni, waarom heb je dat niet eerder gezegd?'

'Het is... Ik heb nooit...' Ze bijt op haar lip. 'O, ik vind het vreselijk, deze afhankelijkheid. Ik ben altijd zelfstandig geweest!'

'Leg je erbij neer, lieverd. Zo is het voorlopig. Morgen machtig ik je op mijn rekening. We zijn een gezin, jij hebt jouw taak, ik de mijne.'

‘Maar ik héb helemaal geen taak,’ zegt Hanni verdrietig. ‘Niet eens voor Huub... Ik drentel maar wat rond en voel me overbodig. Nou ga je weer op reis en zit ik twee weken alleen in dit akelige hotel met die vreselijke...’

‘Dit akelige hotel is het beste en het duurste van de stad,’ zegt Michel ontstemd.

‘... juffrouw. Waarom laten je ouders niks horen? Ze weten toch dat we al twee maanden in het land zijn? Ben ik daarom voor de katholieke kerk getrouwd?’

Nijdig slaat Michel het Handelsblad om. Tot de nauwelijks aangeroeerde schotels worden afgeruimd volhardt hij in zwijgen. Zonder geluid lopen ze over de dikke loper naar boven.

... Zeg tegen mama dat ik aan haar denk en van haar houd en herhaal het zo vaak je kunt. Ik ben zo ongelukkig dat ik niet bij jullie kan zijn, en dat ik niet zelf kan zeggen hoezeer ik haar liefheb nu haar toestand zo verslechterd is. Je kunt je niet voorstellen hoe het me hier soms te moede is. Ik weet het, jij moet veel doormaken met mama, maar bedenk dat het voor mij ook niet makkelijk is. Zo ver van mijn land en van degenen van wie ik houd te moeten leven met de gedachte dat ik het liefste, het dierbaarste, misschien niet zal terugzien. O Striezel, je weet niet hoe vertwijfeld ik soms ben...

In mei wonen ze nog steeds in het American. De verhouding met mejuffrouw is gespannen, Hubi krijgt de hele nacht, de burens kijken getergd, Michel is prikkelbaar. Hanni heeft niets anders te doen dan zich zorgen te maken over mama. Met de dag groeit haar ergernis over de Amsterdamse huizen. Weliswaar hebben ze een groot aantal kamers, maar van zulke belachelijk kleine afmetingen dat je er niet in kunt draaien of keren.

‘Wat *willen* de Hollanders toch met al deze kleine *Löcher!*’

‘Heb geduld schat, we vinden wel iets,’ sust Michel.

‘Honderdtwintig gulden huur per jaar! Zonder stookkosten. Voor zo’n *Mäuseloch*. De mensen passen hier in hun huizen als eieren in hun schaal. En maar regenen!’

‘Mopper niet zo Hanni, het is vermoeiend genoeg zonder dat we elkaar in de haren vliegen.’

‘En van *dampf*verwarming hebben ze nooit gehoord.’

‘Kachels geven behaaglijke warmte. Gezonder ook.’

‘Wat zijn dat nou voor ramen?’

‘Schuiframen. Alle huizen hebben die hier.’

‘Maar die kunnen niet open!’

‘Natuurlijk kunnen die open, je schuift ze omhoog.’

‘*Genau. In die Höhe!*’ In haar opwindning vergeet Hanni al Michels Nederlandse lessen.

‘Wek. Dan zijn die toch wek!’

‘Hanni... wat heb je? Kalmeer!’

‘Denk eens na, Liebling! Hoe maak je zulke ramen zuiver?’

Allerliefste Striezel, zulke komische huizen als in Amsterdam heb je nooit gezien. Ze zitten vol kleine kamertjes. Onverklaarbaar wat de mensen met al die kleine gaten willen aanvangen. Ze hebben schuiframen die niet naar binnen open kunnen. Die laten ze ofwel (stel je voor!) wassen door de regen, ofwel door glazenwassers die met doodsvrachting langs de gevels klauteren. Heteluchtverwarming kennen ze niet, maar ze hebben gezonde kachels die een behaaglijke warmte verspreiden. Meestal hangt er een grote spiegel boven, alles heel gemoedelijk. We hebben grote pret bij het bezichtigen. Kan mama alweer wat zien? Is Conrad al opgeroepen? Laat toch vaker wat van jullie horen. Al is het maar een ansichtkaart. Je snapt toch dat ik me aldoor vreselijke zorgen om jullie maak...

Overall waar ze komen hangt dezelfde mufte lucht van opdrogende jassen en overschoenen en het regent onophoudelijk. Holland moet wel het natste land op aarde zijn.

Michel heeft zijn oog laten vallen op een huis met drie verdiepingen in de Kerkstraat.

‘Wat een trap,’ zegt Hanni tegen de makelaar. ‘Het lijkt wel een ladder.’

De makelaar zucht. Drie maanden duurt de zoektocht nu; het is het zeventiende huis dat hij deze klanten laat zien. Michel zucht ook. Hanni’s kritische buien doen hem aan zijn moeder denken.

‘Hij lijkt wel érg smal, die trap... Miki, wat vind jij? En de deuren... Hoe moeten de meubels erdoorheen?’

De makelaar schuift het raam open en wijst op de hijsbalk boven het zolderraam.

‘Dat gaat zo, Frau Dumont. Alles wat hier niet door de deur kan wordt met touw en katrol opgehesen aan de hijsbalk en binnengeloodst door de schuiframen.’

‘Mijn tante Bee bijvoorbeeld,’ houdt Hanni vol, ‘zou niet door de voordeur en het trapgat kunnen.’

‘U kunt uw tante Bee optakelen langs de gevel,’ oppert de makelaar.

Hanni zwijgt geschokt.

‘Ze zijn misschien wat vrijmoediger hier dan je gewend bent,’ zegt Michel onder het uitkleden. Hij pakt een schoon onderhemd en maakt met een veiligheidsspeldje het blauwe emaille plaatje van de heilige Theresia eraan vast.

‘Vrijmoedig? Dat noem je vrijmoedig? Ik kon m’n oren niet geloven!’

‘Wen er maar vast aan, schat. Dit is Holland.’ Het klinkt scherper dan zijn bedoeling was.

‘Ik ben niet van plan aan zoiets te wennen, Michel. Überhaupt niet aan Holland! Om *Gotteswillen*, wánnere stopt deze eindeloze regen...!’ Hanni schrikt zelf van haar reactie.

‘Aber Hanni, Liebling...’ Michel gaat naast haar zitten en slaat zijn arm om

haar heen.

‘Het valt niet mee, hè?’ zegt hij zacht.

Hanni staart naar de zoom van haar nachtjapon. Langzaam wordt hij wazig. Druppels vallen op haar knieën en maken donkere vlekjes in de stof.

‘Ik heb mama in de steek gelaten... en we vinden nooit een huis, en, en... O, Miki, ik mis Toni!’ Ze snikt het uit.

‘Probeer over vandaag heen te kijken, liefste. We vinden wel een huis, maar jij wil toch ook iets moois, met een tuin... en twee logeerkamers?’

Hanni haalt beverig adem en kust hem betraand in zijn nek.

‘Alles komt goed,’ troost Michel. Lieve God, houd haar moeder voorlopig in leven, denkt hij er in stilte achteraan, want dat kunnen we er niet bij hebben.

Het regent zo hard en onophoudelijk dat zelfs de post gevlekt is. Toni schrijft dat mama’s toestand slecht is. Ze staat niet meer op en kan nog steeds niet zien. De artsen kunnen geen oorzaak vinden. Ze schrijft niets over de nijpende voedselsituatie in Duitsland, alleen dat groente en vers fruit duur zijn, als het te krijgen is, maar Hanni leest het tussen de regels door. In Nederland is het inmiddels juni. Neerslachtig kijkt ze naar de doosjes die in kleurige rode vlakken in stalletjes en winkels liggen. De groentekar die elke weekdag door de straten rijdt is rijk beladen. Een bos worteltjes kost 2,5 cent, een krop sla 2 cent, een kilo doperwtjes 12 cent. Alles in rijke overvloed.

‘Kunt u een grote doos aardbeien versturen?’ vraagt ze aan de man van de groentekar.

De man knikt en likt aan zijn potlood.

‘Het gaat naar Feldstrasse 12,’ zegt Hanni. ‘In Bremen.’

‘Nee, mop,’ lacht de groenteboer. ‘Dat gaat niet. Niet met aardbeien.’

Hanni bijt op haar lip en draait zich om.

... Ik denk aldoor aan je, mama, ik zou je zo graag in mijn armen nemen en je moed inspreken, je weet toch hoeveel ik van je houd. Ik wou je aardbeien sturen maar de groenteboer zei dat het niet kan. Het maakt me zo verdrietig dat ik niet naar jullie toe kan komen. Was je maar hier, ik zou zo goed voor je zorgen dat je nooit meer weg wil...

Bij Hanni’s slapeloosheid, haar ongeduld over het hotelleven, haar heimwee en de knagende zorg om haar moeder begint zich het gevoel te voegen dat ze Michels geduld op de proef stelt. Ze weet het maar kan het niet veranderen. Haar machteloosheid zit haar dwars en maakt haar nog kwetsbaarder. Toni’s slechte berichten over mama houdt ze voor zich. Ze wil Michel niet met haar zorgen belasten als hij na een lange werkdag moe naar het hotel komt. Maar haar wanhoop zoekt toch een uitweg, en aan tafel ontspinnen zich geprikkelde gesprekken over ‘mejuffrouw’ die in Hanni’s lege leven een centrale plaats inneemt. Mejuffrouw heeft Hubi niet op tijd verschoond, ze heeft zijn spreitje nat laten worden, ze heeft iets gezegd wat Hanni in haar overspannen toestand in het verkeerde keelgat is geschoten.

‘Ze laat hem aldoor huilen, Miki. Verschrikkelijk om aan te horen, ik krijg er hoofdpijn van.’

‘Lieverd, het lijkt me echt beter voor Huub als hij niet altijd meteen zijn zin krijgt.’

‘Onzin, Michel, een kind kan niet genoeg liefde krijgen. Zodra we een huis hebben zeggen we haar op. Ze is te hard voor dit werk.’

‘Je bent niet redelijk, Hanni. Mejuffrouw is heel lief voor Huub, ze doet haar werk voorbeeldig.’

‘Wat weet jij daarvan. Jij bent altijd weg! Als je even thuis bent neem je haar in bescherming en laat mij vallen. *Einfach so!*’

Hij schrikt van de plotselinge uitval. Hanni verliest zelden haar beheersing, en dan nog alleen als ze blij is.

‘Lieve schat, het komt goed,’ sust hij. ‘Heus waar. Als je echt niet verder wil zoeken dan – wel, dan kopen we deze week een huis.’

‘Het is niet het huis, Michel. Niet het huis alléén.’

Ze draait zich met haar rug naar hem toe en knipt het schemerlampje uit.

Hubi slaapt in zijn mandwieg met kant en ruches. De trams zijn gestopt voor de nacht. Alles is stil. Het raam staat open. Michel luistert. Het is hem plotseling zwaar om het hart. Ze zei Michel. Niet Miki. ‘Niet het huis alleen’, wat bedoelde ze?

‘Hanni...’ fluistert hij.

Ze blijft met haar rug naar hem toe liggen en slaapt, of doet alsof.

‘Huil je?’

Hij blijft een poosje luisteren, legt zijn arm onder zijn hoofd en staart in het donker.

‘Mama gaat dood,’ fluistert ze na een poosje. ‘En ik kan niks doen. Ik kan er niet eens naartoe. Misschien zie ik haar... zie ik haar nooit...’ Hanni’s adem piept.

‘Ach lieve schat,’ zegt Michel. ‘Waarom heb je niks gezegd?’

Hij kust de tranen van haar wangen en zucht.

De week daarna gaat Michel alleen op huizenjacht. Hanni heeft een neus als een biet, ze traant en snottert, en eerlijk gezegd is hij in stilte opgelucht. Liever maakt hij samen met de makelaar de eerste selectie en neemt hij haar alleen nog mee naar huizen die serieus in aanmerking komen. Ze bezichtigen een donkere pijpenla in de Langestraat die geen tuin heeft, een statig huis vlak bij het Rembrandtplein dat Michel te lawaaiërig vindt, en een huis aan de Staalkade dat zoveel onderhoud vraagt dat ze een jaar verder zullen zijn eer het bewoonbaar is.

Alsjeblieft geen groot onderhoud – hij heeft het de makelaar vaak genoeg gezegd. Dat gaat onmogelijk, met een baby en zoveel reistijd naar zijn werk. Maar de man heeft blijkbaar geen benul wat het verschil is tussen groot en klein onderhoud en een complete restauratie. Dat huis op de Staalkade, een

regelrechte bouwval was het, als je pech had moesten er nog nieuwe palen onder ook.

‘Moeilijk, moeilijk,’ zucht de makelaar. ‘Uw wensen zijn enigszins tegenstrijdig, als ik het zeggen mag. Aan de ene kant zoekt u een achttiende-eeuws huis in het centrum van de stad. Aan de andere kant moet het licht en zonnig zijn, een tuin hebben, een goede staat van onderhoud, niet veel verkeer voor de deur en een aantal andere wensen die, als u mij niet kwalijk neemt, meer passen bij een nieuwbouwhuis.’

‘Geen nieuwbouw,’ wimpelt Michel af.

‘Dan zijn we door de lijst heen.’

‘Wat staat er nog meer op?’

‘Nieuwbouw in de Vondelstraat.’

Michel kijkt op zijn horloge. Het is tien uur, hij moet vroeg op en Hanni is ziek. Bovendien, noch Hanni, noch hijzelf wil in een nieuw huis wonen.

‘Het is niet ver van het hotel,’ zegt de makelaar. ‘Kijken kost niks.’

Even later passeren ze de oude platanen tegenover het hotel, steken het Leidsche Bosje over en staan in een stille straat met tamelijk statige huizen. De zuidkant is bebouwd met grote villa’s die wijd uit elkaar staan en uitzicht laten op het Vondelpark erachter dat nog groen is in het late licht. Ertegenover bevindt zich een gesloten gevelfront van huizen met voortuintjes en kleine balkons op de eerste verdieping. Een kerk met spitse torens lijkt midden in de straat te staan, in een wijde poort met een tongewelf zwaait een lamp in de wind. Amsterdamsche manege, leest Michel. Er hangt een pittige geur van paardenmest.

De makelaar beklimt de stoep van een klein herenhuis van drie verdiepingen. De eerste verdieping heeft een stenen balkon, net als de huizen links en rechts die precies hetzelfde zijn. Hun schoenen kraken over het parket. Terwijl ze de kamers doorkruisen prijst de makelaar het object bezielend aan.

‘Deze schuiframen zullen uw vrouw niet goed bevallen,’ zegt hij, ‘maar die hebben bijna alle huizen hier, daar is niets aan te doen. Maar kijkt u eens wat een licht en ruimte. Alles kan open. De staat van onderhoud is uitstekend, het ziet er allemaal netjes uit.’

‘Keurig behang,’ beaamt Michel. ‘Kan ik het dak eens zien?’

‘Het is geen behang, meneer! Het is bespanning van ruwe zijde op houten betengeling. De huidige bewoners hebben dat met veel liefde op maat laten maken, het is zuiver ambachtelijk handwerk. Er zijn nog maar weinig mensen die dat kunnen. Het kost een fortuin.’

Maar Michel is al vooruit gelopen naar boven. Op zolder haalt hij een paar keer diep adem door de neus.

‘De luchtcirculatie is goed,’ stelt hij zuinig vast. ‘Droog. Geen vocht.’

Hij opent het raam, stapt in de goot en kijkt om zich heen. Het lood ligt stevig aangeklopt over de nok. Met zijn hand reikt hij naar de slabben. Die zijn

hoog opgezet en zwaar uitgevoerd, zodat ze bij harde wind niet gauw zullen opwaaien. De pannen zijn zo op het oog tamelijk nieuw en compleet, hij ziet geen breuken. Kritisch glijdt zijn blik over het houtwerk van het dakraam. Het ziet er normaal uit en zit nog goed in de verf. De goot is schoon en vrij van bladeren. Zo te zien ligt hij op afschot en wordt hij regelmatig leeggeschept. Boven de afvoeren heeft iemand roosters aangebracht die verhinderen dat vallend gebladerte ze verstopt.

‘De royale villa’s aan de overkant hebben grappige torentjes,’ wijst de makelaar. ‘Een fabelachtig uitzicht! Daarachter ziet u het Vondelpark, met een gezellige theetuin en een uitstekend restaurant. Op de zomerdag is hier veel vertier.’

‘De achterkamer ligt een stukje boven het niveau van de tuin,’ herneemt hij als ze weer beneden zijn. ‘Dat geeft zicht op de lucht, ziet u?’

Michel ziet het, maar hij heeft meer aandacht voor de kastjes onder de kranen in badkamers en keukens dan voor de lucht.

‘Vocht is vijand nummer één van de huiseigenaar,’ merkt hij op.

‘Bovendien heeft de tuin een kleine serre,’ ploetert de makelaar voort. ‘Dat zal uw vrouw zeker erg bevallen... Ze kan er ananas kweken. De ligging is op het zuiden.’

‘Hm-m,’ zegt Michel. Hij schuift het raam van de bel-etage open en monstert het voegwerk van de stenen en de onderkant van het balkon.

‘... De open haard geeft sfeer en gezelligheid. De buurt is op stand, hij werd speciaal gebouwd voor mensen met een flink inkomen die hun huizen goed zullen onderhouden. U mag ervan uitgaan dat het er over een jaar of tien nog steeds zo uitziet. Ik zeg altijd tegen mijn klanten: let op de buurt, want de buurt koop je niet mee. En behalve een grote tuin aan de achterkant, hebt u het mooiste park van de stad voor de deur.’

Michel reageert niet. De stem van de makelaar wordt steeds lustelozer. Op eerdere rondes heeft hij begrepen dat zijn klant op een gezin met veel jongens hoopt. Zonder geestdrift werpt hij die in de strijd.

‘Daar kunnen uw jongens straks naar hartelust ravotten.’

‘Daar zegt u zoiets...’ Michel laat dit even op zich inwerken.

‘... Dat is beslist een voordeel!’

Driftig tikt de regen op de paraplu. Hij is zwart en zo groot als het regenscherm van een doodgraver. De stemming van de makelaar komt ook in die richting terwijl ze tussen openingen in de watersluiers een glimp proberen op te vangen van Vondelstraat 150 aan de overkant. Geestelijk wapent hij zich alvast tegen wat mevrouw Dumont zo dadelijk zal gaan zeggen. Haar neus is zo mogelijk nog dikker en roder dan vorige week en hij lekt nog steeds, of er moet daar een gat in zijn paraplu zitten. Mocht de duivel deze klanten halen. Je maakte niet gauw verlies in dit vak, maar deze Duitse eetepeteet was veeleisender dan alles wat hij in twintig jaar had meegemaakt, daar zou hij nog

op toeleggen.

Michel heeft zijn arm om Hanni's schouders gelegd.

Een poosje zegt niemand iets.

'Zullen we dan maar,' besluit de makelaar. Hij houdt de paraplu uitnodigend wat hoger. Meteen komt de wind eronder, blaast hem binnenstebuiten en schuift hem over straat naar de overkant. Een zachte vloek ontsnapt de eigenaar terwijl hij erachteraan holt. In zijn haast het ding beet te pakken voordat het de trap naar het park afwaait, stapt hij tot zijn enkel in een plas. Gearmd in de gutsende regen kijken zijn klanten lijdzaam toe.

Hanni niest, snuit haar neus in de doorweekte lap en stopt hem terug in haar tasje.

De makelaar stompt zijn regenscherm terug in model en vouwt hem op. Met zijn rug tegen de deur laat hij zijn klanten het huis binnengaan. Hij loopt eerst naar de zolder en opent het dakraam, precies zoals Michel bij het eerste bezoek had gedaan.

'Er is niet veel van te zien, vrees ik,' zegt hij. 'In dit weer.' Hij kijkt mismoedig naar zijn doorweekte schoen en richt zich tot Hanni.

'Uw man was goed te spreken over de staat van onderhoud van het dak. De vorige eigenaars hebben het voorbeeldig bijgehouden, u zult er de eerste jaren geen kosten aan hebben. Als u even naar het raam wilt kijken... ziet u wat ik bedoel? Nergens vocht, en dik in de verf...'

'Laten we naar beneden gaan,' zegt Hanni.

'... Het dak van de serre en de rest van het loodgieterswerk zijn precies zo. Picobello. Deze kant uit. De waterhuishouding is van belang, dat ben ik met u eens. U wilt uw voeten droog houden.'

'Vooral binnen, hè?' zegt Michel.

Met een zucht opent de makelaar de kastjes bij de gootsteenafvoer.

'*Schiebefenster*,' hoort hij Hanni afkeurend in de voorkamer zeggen.

Hij zucht onhoorbaar.

Een poosje blijft het stil.

'Hebt u gekeken of er nog water in de kelder stond?' vraagt Michel. 'Ik vond dat namelijk zorgelijk.'

'Vond u het niet zorgelijk?' vraagt hij als er geen antwoord komt.

'Zorgelijk, ach, zorgelijk...' zegt de makelaar, de ogen omhoog draaiend naar de hemel en de gootsteenafvoer.

'Wat is zorgelijk...'

'Wat een mooie muurbespanning.' Hanni's stem klinkt hol in de lege kamer. 'Is dat zijde?'

'Ja, ja, zijde. Zijde!' roept de makelaar uit het keukenkastje.

'Miki? Had jij gezien dat er een open haard in zit?'

De makelaar laat Michel bij het loodgieterswerk staan en haast zich naar mevrouw Dumont.

‘Een open haard is zo gezellig, vindt u niet?’ zegt ze opgetogen.

‘Niets is zo sfeervol als een open haard, mevrouw,’ beaamt de makelaar.

‘Een knappend vuur op een koude winterdag, een fonkelend glas bourgogne, een mooi boek... Dan weet een mens dat hij niet voor niets leeft!’ Hij strekt uitnodigend zijn arm. ‘Mag ik u voorgaan naar de serre?’

‘Is er een serre? Miki, daar heb je niks over gezegd!’

‘Lieve schat, dat is toch onbelangrijk.’ Michel opent de bezemkast en laat zijn vingers keurend over de elektrische leiding glijden.

‘Ananas...’ galmt Hanni’s stem in de verte. ‘*Sind Sie sicher?* Dan moet het wel heel zonnig zijn.’

Lieve Striezel en mama, jullie geloven het nooit. We hebben een huis! In de Vondelstraat, nummer 150, recht tegenover de zij-ingang van het Vondelpark. Met een deur... De makelaar maakte een grapje, hij zei: zelfs uw tante Bee zou naar binnen kunnen. Want bij al die smalle deuren en steile trappen die hij ons heeft laten zien had ik steeds gezegd: daar kan mijn tante Bee niet doorheen! Het heeft schuiframen, vijf kachels en een open haard. De trap is tamelijk normaal. Er is een souterrain en een gelijkvloers of ‘bel-etage’, zoals ze in Amsterdam zeggen, dat iets hoger dan de straat ligt zodat je naar buiten kunt kijken zonder dat de mensen naar binnen kijken. Ik weet niet of het woord van ‘belle étage’ komt of dat ze het zo noemen omdat daar de deurbel zit. En dan zijn er nog twee bovenverdiepingen. Wat zeggen jullie daarvan? Ik ga de logeerkamers inrichten en dan moeten jullie komen!

Ze kan het nog maar nauwelijks geloven. Een eigen huis, en nog wel zoiets moois! Acht kamers en een tuinkamer, een dienstbodekamer, een keuken en een badkamer. Plaats genoeg om Toni en Conrad en mama allemaal tegelijk te hebben. Aan de achterkant ligt een glazen serre. Het tuintje op het zuiden grenst aan een zandpad naar de manege. Als bij toverslag is haar energie terug. Ze gaat een kokkin zoeken en een meisje voor dag en nacht. Juffrouw Maurits zingt met ijle stem van een karretje dat op de zandweg reed, maar o wee, haar dagen zijn geteld; zodra ze verhuizen, gaat ze haar opzeggen. Hoog tijd dat ze zelf de handen laat wapperen, ze wordt dagelijks dikker maar durft niet te lijnen uit vrees dat de baby niet genoeg te drinken zal hebben. Huub weegt intussen bijna zes kilo en hij heeft geen verdouwing, de dokter vindt hem veel te vet. Zijn haar wordt donker maar zijn ogen blijven blauw. Op het pleintje voor het hotel roept de man van de kiosk zijn onheilsberichten. Hanni loopt af en aan naar de Vondelstraat en luistert er niet meer naar.

‘Leest het laatste nieuws over de oorlog!’

‘Duitse marine brengt Nederlands schip tot zinken!’

‘Zeeland wordt versterkt!’

Er moeten tafels en stoelen komen, bedden en kasten, bestek en borden; bakvormen en een taartschep – al die banale dingen waar een gezin niet buiten kan. Tafelkleden en beddengoed. Weckflessen en deegrollers, mattenkloppers

en theedoeken.

'Duitsland torpedeert Nederlands schip!'

'Snijders wil neutraliteit herzien!'

Hanni heeft één linnen theedoek, van haar moeder gekregen bij haar verloving; een traditioneel geschenk voor de bruid. Als ze doodgaat moet die doek worden uitgevouwen over haar gezicht en mee begraven in de kist. Hanni had erom moeten lachen, Mama had van die ouderwetse dingen. Ze had zich voorgenomen die doek nooit te gebruiken. Maar als ze de sleutel van het huis heeft is het eerste wat ze doet: die theedoek met haar in rood geborduurde initialen 'HM' naast het fornuis hangen.

De meubels kiezen ze samen, de rest doet ze zelf.

'Je weet toch dat ik het bedlinnen in Hannover had besteld, Miki?'

'Het was zeker te duur?'

'Nee, het was goedkoper, maar ik mag het niet uitvoeren. Niet zonder compenserende invoer. Er is een nieuwe wet.'

Michel zucht. Nederland is dan wel neutraal, dat betekent nog niet dat het gemakkelijk was om zaken te doen. Viel linnen nou ook al onder oorlogsgoederen? Dagelijks houden de Engelsen schepen met kopra voor Jurgens tegen, bevreesd als ze zijn dat er wordt doorgeleverd aan Duitsland. Alles gaat stroef en traag. Geld is nog het grootste ongemak. Sinds het uitbreken van de oorlog is al het contante geld verdwenen. Mensen hebben het blijkbaar in zulke hoeveelheden in hun matras gestopt dat grote betalingen vastlopen. Sam van den Bergh is bij De Nederlandsche Bank geweest om zijn beklag te doen en De Bank heeft toestemming gegeven om in de eigen drukkerij noodbiljetten van f 2,50 en f 1,- te drukken. Op de persen waarop de wikkels voor de margarine worden gedrukt! Er slaapt niet eens een mannetje van De Nederlandsche Bank bij, het zijn afspraken tussen heren die goed zijn voor hun woord. Met dat noodgeld worden de lonen uitbetaald. Eigenlijk een wonder dat zoiets überhaupt mogelijk is.

'Hoe zit het eigenlijk, Hanni, nemen alle winkels de zilverbons aan?'

'Ja hoor, geen probleem. O ja, en Miki, de onderhoudsfirma zegt dat de elektrische leiding niet gebruiksklaar is.'

'Betekent dat wat ik denk dat het betekent?'

'Ik ben bang van wel...'

'Jammer. Vraag maar zo gauw mogelijk offerte.'

'Heb ik gedaan. Hier.' Ze legt twee offertes op zijn servet.

'Nou, dat is ook vlug... Wat vind jij? Ziet er allebei wel redelijk uit, vind je niet? Ik zou zeggen, kies er een uit en geef opdracht. Hoe eerder hoe beter.'

'Ik heb het vanmiddag al gedaan. De onderhoudsfirma zal de helft van de kosten voor haar rekening nemen. Dat heb ik afgesproken, want een deel was achterstallig onderhoud waar wel al voor betaald was.'

'Maar Hanni! En dat allemaal in het Nederlands?'

‘Nee zeg, stel je voor... als ik Hollands ga *plappern* neemt niemand me serieus. Zij spraken Duits, zo goed en zo kwaad als het ging.’

Michel glimlacht. God zij dank, Hanni was zichzelf weer, vrolijk en vol energie.

‘Miki, Liebling, we zetten rozen op stam in de tuin, ja? Het brengt geluk...’

De waterleiding lekt, de straat wordt opgebroken en blijft wekenlang zo liggen. In de kelder staat een meter water. De tegenslagen laten haar koud. Eindelijk stopt de regen. In de kruinen van de iepen ruist de wind. Het blad zeeft het zonlicht. Toni stuurt bericht dat het mama wat beter gaat, al kan ze nog niet reizen. Ze kan wel huilen van geluk. ’s Avonds luistert Michel goedkeurend naar haar inspanning van de dag. Het parket wordt geschuurd en geboend. De salonstoeltjes worden bekleed met hetzelfde zachte, lavendelkleurig velours van de gordijnen. Op de betengelde muren komt nieuwe okergele zijde en Hubi’s kinderkamer wordt wit met rieten meubeltjes.

‘Voor de logeerkamers, Miki, wat dacht je van donkere eiken bedden en kasten, lichte spreien en gordijnen met grote bloemen erop, en Deventer kleden op de vloer? Zou dat niet een prachtige combinatie zijn?’

‘Ik vind alles mooi wat jij mooi vindt.’

Dat komt hem duur te staan, want als sluitstuk laat ze een paar reusachtige palmen de serre binnendragen, een clivia met twintig bloeiende kelen en een kanarie in een grote kooi. De vogel met zijn priemende ogen jaagt Michel bepaald angst aan.

*

Begin augustus trekken ze in het huis in de Vondelstraat. Op de spreij van hun ledikant laat Hanni, voor het eerst sinds ze in Amsterdam zijn, Michel om genade smeken. Als hij dat met overgave gedaan heeft, terwijl de kanarie in de serre zijn climax begeleidt met trillende uithalen, vlijt hij zijn hoofd op haar borst en zucht diep en tevreden.

Zeven stamrozen laat hij in het tuintje planten, een voor Huub en een voor elke toekomstige zoon. Recht en stram als soldaten in het gelid staan ze langs de zijkant van de serre in de zon.

Een kokkin is gauw gevonden. Ze heet Käthe, komt uit Aken en kookt zonder het *ABC der Küche* zelfs maar open te slaan. Op de oproep voor een meisje voor dag en nacht komt tot drie keer toe geen reactie. Michel stelt voor een annonce in een Limburgse krant te plaatsen. Er zijn daar meer vrouwen beschikbaar voor zulk werk, denkt hij. Er komt er zegge en schrijve één, een meisje van zestien met een zangerig accent, gezeglijk en opgewekt maar niet al te vlug van begrip. Hanni zucht maar eens diep, veel keus is er niet, en zo trekt Sientje naast de droogzolder in het donker eiken van de dienstbodekamer.

Eindelijk staat alles zo’n beetje op zijn plaats. Het huis is ingericht. De bakker, de groenteman, de melkboer, allemaal komen ze op doordeweekse dagen met karren langs de deur. Zelfs de slager bezorgt aan huis. De

glazenwasser lapt de schuiframen, Käthe kookt, Sientje poetst en boent en doet de was. Hanni heeft niets anders te doen dan achter Huubs hoogwielige kinderwagen door het Vondelpark te wandelen, tussen vrouwen die fietsles krijgen met de verplichte lange broeken onder hun jurken. Het hoogtepunt van de dag is als er iemand belangstellend onder de huif kijkt en iets over het kind zegt. Als Michel thuiskomt gaan de gesprekken over Hubi die 'prrrr' heeft gezegd, of over een man met een hond die Hubi 'een flinke vent' heeft genoemd. Over Sientje die de melk weer eens heeft laten overkoken. Sientje die zich zo flodderig kleedt, het is geen gezicht, alles wiebelt. Ze toont Michel het patroon voor een kussentje, dat gaat ze borduren voor op de bank. Witte bloemen en rode kersjes op een zandkleurige ondergrond.

Michel luistert met een half oor, knikt dat het mooi is en vraagt zich af hoe lang het duurt voordat Hanni dezelfde terugslag zal krijgen als in Hotel Americain. Niksdoen is haar zwakke plek. Haar wereld wordt begrensd door de hagen van het park en de muren van het huis, en hij denkt dat het niet lang zal duren voordat ze eruit barst. Hoewel zelf geen liefhebber van muziek of schilderkunst, neemt hij haar mee naar de schouwburg en het museum. Ook schrijft hij naar Toni om te vragen of ze de hoogtepunten van de Duitse literatuur kan laten overkomen. (*Ik dacht daarbij*, schrijft hij, *aan de complete werken van Goethe en Schiller en Scheakspeer.*)

Als Hanni opnieuw zwanger raakt en de berichten over haar moeder verslechteren, uit zich de neerslachtigheid en geprikkeldheid die Michel heeft voelen aankomen. 's Nachts krabben de muizen met scherpe nagels achter de betengeling. Ze kan er niet van slapen.

'Hollandse muizen vreten zijde!' zegt ze met afschuw.

Sientje ziet er 's morgens soms wel vier, ze slaat ze de schedel in met Michels liniaal.

In Maastricht wordt verder geruzied over Michel en zijn lutherse vrouw. Trouw stuurt Michel zijn geldelijke toelage maar er zit geen brief meer bij. Pa lijdt eronder. Met omwegen probeert hij aan de weet te komen hoe zijn zoon het maakt. Als een broedse kip zet hij zich op elke snippet nieuws die hij aan Frits weet te ontfutselen; hij houdt die voor zichzelf maar Ma merkt het meteen als hij iets heeft opgevangen, ze heeft er een zintuig voor. Ze is even nieuwsgierig als hij, maar vindt het beneden haar waardigheid om iets te vragen. Een enkele keer kan ze zich niet langer beheersen en doet ze het toch, zo terloops mogelijk en zonder Michels naam uit te spreken. Pa buit dat tot de bodem uit, smukt zijn schamele informatie op met verzonnen details en dicht Hanni kwaliteiten toe waarvan hij vermoedt dat ze bij Ma in de smaak vallen, in de hoop dat ze bijdraait.

'Hebt ge toevallig nog wat gehoord?'

'Waarover?'

'Hebben ze nou al een huis, bijvoorbeeld?'

‘Ge bedoelt Michel? Of onze Michel al een huis heeft?’

Ma zwijgt.

‘Ze wonen in de Vondelstraat,’ zegt Pa genereus.

Ma wacht.

Pa zwijgt.

‘Schoon?’

‘Wat.’

‘Het huis!’ zegt Ma getergd.

‘Zeer schoon! Een monument uit de Gouden eeuw. Een trapgevel en alles. Vijf verdiepingen en een tuin rondom. Ook die is zeer schoon aangelegd.’

‘Hoe?’

‘Wat.’

‘De tuin!’

‘Wel... Links en rechts taxushagen. Zomerbedden met margrietten en klapprozen en... seringen. Jasmijn en eh... Veel jasmijn. Dan over de volle achterzijde een muur met rode rozen tussen rood-gele kamperfoelie.’

‘Juist als hier,’ zegt Ma ontroerd.

‘Ja,’ zegt Pa verrast. ‘Frits eh... Frits.’

‘Wat?’

‘Frits gaat.’

‘Frits moet doen wat-ie niet laten kan!’

Hanni wordt zwaar en dik, ze beweegt weinig en zit zwijgzaam boven een groot kussen met draden en spelden in de salon. Hol klotsen de houten kantklosjes tegen elkaar. Michel vindt het een naargeestig geluid. Ruim een jaar geleden waren ze allebei trots geweest op haar dikke buik en zwellende, melk druppelende borsten. Misschien omdat ze deze zwangerschap niet heeft gewild, dat haar lichaam haar nu in de weg zit. Verminkt voelt ze zich, gevangen in een wereld die verschrompelt tot een huis met kinderen, een tuin en een park. Draagt ze het beeld van zichzelf over op Michel? Als hij zijdelings naar haar vlugge handen en opgeblazen lichaam kijkt, bekruipt hem de gedachte dat het verschrikkelijk is wat de natuur een vrouw aandoet als ze zwanger is. Hij kan zich nauwelijks voorstellen dat het weer goed komt. 's Nachts staat het kind tussen hen in en scheidt het een verwijdering tussen Hanni en hem. Blijkbaar hebben ze elkaars lichaam nodig, kan het niet gemist worden om zich met elkaar verbonden te voelen. Michel betrapt zich op onalledaagse gedachten.

Vader in de hemel, is het zondig als Uw zoon Michel zich verheugt in de wonderen der schepping? U hebt op Sientje wel erg Uw best gedaan...

‘Als het een meisje is noemen we haar Alice,’ zegt Hanni mat.

‘Alice Dorothee,’ beaamt Michel grif.

Hemelse Vader. Ik hoef het eigenlijk niet eens te zeggen, want U kijkt toch recht in mijn hart. Natuurlijk is Uw zoon Michel blij met alles wat U voor hem beslist. Hij laat het met een gerust hart aan U over, het is altijd nog goed

gegaan. Alleen voor het geval het U ontschoten was wil ik U in herinnering brengen dat er plannen voor de toekomst zijn, en dat... Ik heb eens nagedacht, hè... als die onderneming van mij en mijn jongens eenmaal op poten staat... dan zouden we een percentage van de winst aan de kerk... Maar dan moet het wel een jongen zijn.

Al laat ze Hubi's pap aanbranden en kookt ze onherkenbare prakjes als de kokkin op zondag vrij heeft, naarmate Hanni dieper wegzakt in de apathie van haar zwangerschap is Michel dankbaarder om Sientjes zingende aanwezigheid. Hij voelt een soort statische energie in de lucht komen als ze alleen maar de kamer binnenloopt, en nog meer als haar stofdoek over de leuning van zijn stoel glijdt en zijn nek raakt. Er zit iets uitdagends in heel de manier waarop ze, op nauwelijks een armlengte afstand, zich bukt en buigt en strekt met bezems en borstels. Meermaals bekruipt hem de gedachte dat hij zijn hand zou kunnen uitsteken en hem over de trotse ronding van haar billen laten glijden als ze over zijn bureau buigt en de lamp afneemt. Blijf even zo staan, Sientje, zou hij zeggen. Ze zou het doen, waarheen zijn hand ook zou verdwalen, dat weet hij wel, want Sientje is dom maar ook gehoorzaam.

Hanni wandelt met Hubi door het park, in de opening van de zolderdeur kijkt Michel hoe Sientje de was afhaalt. Lakens en slopen hangen tussen hen in, haar brede handen en voeten steken boven en onder grote witte vlakken uit. Achter haar staat het raam open naar een broeierige zondag in augustus, de grenen balken wasemen een lucht van dennen uit, de zolder ruikt naar zeep. Een groot laken beweegt in de tocht, Sientje staat op haar tenen, haalt er de knijpers af en doet alsof ze Michel niet heeft gezien. Hij zet twee krakende passen naar voren. Zwaluwen krijsen langs de dakgoot. Een lang moment gebeurt er niets. Beiden staan roerloos. Het komt bij hem op dat hij zijn handen maar op het laken tussen hen in zou hoeven leggen om er de vorm van een vrouw in te vinden. 'Blijf even staan' zou hij zeggen als ze achteruit deinsde. Als zijn mond de afdruk van haar navel had gevonden zou ze vast en zeker haar handen op de waslijn leggen en haar lichaam wellustig uitrekken in afwachting van wat er allemaal komen ging. Hij zou haar op de strijktafel tillen en dan...

... valt met een slag de voordeur dicht. Hubi kondigt krijsend aan dat hij thuis is en Hanni roept:

'Sientje! Ben je boven? Help eens even met de kinderwagen!'

'Zoekt u iets, meneer?'

'Eh, Sientje. Zijn er nog gestreken zakdoeken?'

Met de geboorte van hun tweede kind valt alles weer op z'n plaats. Tous wordt geboren in mei 1916, een stil jongetje dat het koude doopwater geluidloos over zijn hoofdje laat druipen. Hanni glimlacht vertederd om de trots waarmee Michel het bundeltje op de arm draagt en met zijn grote hand een mollig voetje omvat.

'Tous wordt een geleerd man, Hanni,' voorspelt hij. 'De technicus van ons

bedrijf.'

Ze zucht verlangend.

'Miki, Liebling, wat hebben we eigenlijk voor een bedrijf?'

'Ik weet het nog niet... Zoiets moet groeien, schat.'

'Vertel me dan minstens wat je gaat doen in Duitsland.'

'Me om de grondstoffen bekommeren. Sinds de blokkade kunnen we nauwelijks meer aan oliën en vetten komen. De Engelsen houden alle kopra tegen die per schip uit Indië komt. Ook wat naar neutraal gebied gaat. Ze eisen de garantie dat het niet ten goede komt aan de vijand. Ze weten maar al te goed dat Jurgens grote belangen in Duitsland heeft. We krijgen er niks doorheen.'

'En nu?'

'Van den Bergh is op het idee gekomen om een Engels kantoor te vragen een paar mensen naar hier te sturen. Zodat de Engelsen een controlemogelijkheid hebben, snap je, zodat in ieder geval Van den Bergh en de Nederlandse vestigingen van Jurgens aan olie kunnen komen. Vanaf volgende week zitten er drie heren van Price Waterhouse & Co in Rotterdam. Die controleren alle binnengelopen grondstoffen. Waar ze heengaan, in welke hoeveelheden, met welk transport. Als het aantoonbaar voor binnenlandse productie is, geven ze een certificaat dat de lading vrij is van *trading with the enemy*. Hopelijk werkt het. Maar voor de Duitse vestigingen wordt het lastig. Jurgens in Goch zit klem.'

'Verschrikkelijk. De mensen hebben al zoveel narigheid daar.'

'Heel veel. Een op de drie kostwinners zit zonder werk. Ik wou het je niet zeggen, Hanni... maak je over je moeder en Toni geen zorgen, ze kunnen rondkomen van onze toelage... Maar het wordt nu echt beroerd daar. De aardappeloogst is mislukt. Voedsel is op rantsoen en de prijzen stijgen maar door. Er is honger...'

'Honger, in Duitsland?' Hanni zwijgt geschokt. 'Waarom staat dat niet in de krant?'

Michel haalt zijn schouders op.

Een poosje blijft het stil.

'Ik moet in Goch driehonderd mensen gaan ontslaan.'

'O, Miki...'

Hij zucht.

Ze strijkt de frons uit zijn voorhoofd. 'Kwel jezelf niet, schat. Je doet wat nodig is.'

'Ik heb het zo vaak moeten doen, he? Maar dit is anders. Als ze ziekte en gebrek tegemoet gaan...'

'Heb vertrouwen, Liebling. Als Duitsland zo verzwakt is, kan de oorlog nooit lang meer duren.'

'God geve het,' zegt Michel.

*

‘Een meneer voor u aan de deur.’ Sientje steekt haar hoofd om de hoek van de herenkamer.

Verstoord legt Michel zijn sigaar neer. Zijn halfuurtje voor het avondeten, alleen met de beursberichten, is hem dierbaar.

‘Een heer met een Borsalino en een bramentorteleë – moest ik zeggen.’

Michel springt op.

‘Zo-o-o,’ zegt Frits zangerig terwijl hij Michels hand zwengelt. ‘Ik dacht, ik ga eens zien of ons Michel z’n oorpluimen nog rechtop staan. Laat je eens goed bekijken. Hier, in het licht... Ik dacht het, Michel, je bent jonger geworden.’ t Goeie leven! *A la bonheur!*’

‘En jij nog altijd vel over been,’ zegt Michel verheugd. ‘Hoe speel je het klaar, tussen al de *Sachertorten!*’

Frits klopt op zijn navel.

‘Vet en suiker, half om half, heel de dag.’

Hij steekt zijn hand uit en drukt Michel een groot pak in de handen. Als hij het pakpapier eraf trekt komt er iets wits van vijf etages tevoorschijn.

‘Hartelijk bedankt,’ zegt hij ongemakkelijk.

‘Ik hoorde dat ge een kanarie had,’ zegt Frits. ‘Dus dacht, dan is dit een schoon aandenken aan ’t ouderlijk huis! Ge weet toch nog, van Lowie?’

‘*Circulez,*’ grinnikt Michel.

‘Hanni!’ roept hij onder aan de trap. ‘Kom eens kijken wie er is!’

Met onverholen nieuwsgierigheid staart Frits naar de vrouw die de trap afkomt met een schreeuwend bundeltje in de arm. Dus dit is de vrouw waaraan Michel zijn familie heeft opgeofferd! Een verleidelijk type had hij verwacht, een femme fatale met dikke wimpers, lange benen, hese stem. Zwarte handschoenen tot de ellebogen, naaldhakjes. Deze vrouw is klein van stuk en op het randje van mollig. Haar schoenen, kapsel en kleding zijn weliswaar elegant maar tegelijk zakelijk en allesbehalve wulps. Haar gezicht is zacht en aantrekkelijk, en bedekt met een blond laagje dons. Ze heeft levendige ogen waar iets ondeugends in zweemt, al is de moeheid van de bevalling haar nog goed aan te zien. Hij schudt haar hand en knijpt de baby vriendelijk in de wang.

‘En dan is dit zeker d’r Tous...’

‘Onze tweede zoon,’ zegt Michel trots. ‘Ga maar even bij oom Frits, Toussie. Hanni, geef hem Frits eens even.’

Stijfjes houdt Frits het kind op de arm. Af en toe schudt hij ermee, in de veronderstelling dat dat is wat je met baby’s hoort te doen. Hanni neemt het bundeltje gauw weer terug en loopt voor hem uit door de kamers. Dit is de wintertuin... de salon, de herenkamer...

‘In de tuin hebben we stamrozen laten zetten,’ wijst Michel. ‘Eén voor elke zoon.’

‘Ge zijt wat van plan,’ zegt Frits geïmponeerd. ‘Hoeveel zijn dat er wel niet?’
‘Zeven.’

‘Schoon, zeer schoon!’

‘Hier is uw logeerkamer. De spreij met de bloemen heeft Hanni zelf gemaakt. Opzij van uw bed zit een schelletje.’

‘Bijzonder schoon!’ herhaalt Frits. ‘Elektrisch, zeker?’

‘Als ge vannacht wat nodig hebt, drukt ge simpelweg op het knopje.’

Onder het eten doen de broers hun uiterste best de intimiteit van vroeger nieuw leven in te blazen. Dat lukt niet erg. Met verhalen uit de oude doos, geforceerd lachen en veel valse noten kabbelt het gesprek voort. Hanni geeuwt onopvallend.

‘Ga maar vast naar boven, schat...’

Michel pakt haar hand.

‘Hanni is nog gauw moe na de bevalling,’ legt hij uit.

Maar Hanni durft niet op te staan voordat het baksel van Frits is aangesneden. Vet en suiker, zag het er maar weer af te krijgen, en ze was al zo dik... Maar tot haar verwondering is de taart helemaal niet zoet, en vreselijk lekker. Frits straalt als ze voorzichtig een tweede stukje neemt.

‘Ik zeg nog tegen Marie, ik neem de bramentortelee mee. Die verkopen we het meest. De kurk waar we op drijven, bramentortelee. Ze lopen zelfs harder dan de *Hohlhippen*.’

‘*Wunderbar*,’ prijst Hanni. ‘Zo maakt mijn tante Bee ze niet eens.’

‘Het geheim is pruimenlikeur,’ zegt Frits op samenzweerderige toon. ‘Een flinke scheut. De suiker eerst branden, niet te donker en niet te licht. Opschuimen met roomboter.’

‘*Einfach Himmlisch...*’

‘Hanni eet anders nooit taart,’ doet Michel er een schepje bovenop, de sluizen opendraaiend voor de hemelse modder die voortaan op hoogtijdagen van Maastricht naar de hoofdstad zal kruipen.

‘Room moet loblig zijn,’ weidt Frits zangerig uit, tersluiks naar het meisje voor dag en nacht kijkend dat met vlugge handen de borden in elkaar stapelt en naar de keuken draagt.

‘Zacht en toch hard... Ge moet haar als het ware in uw handen kunnen pakken zonder dat ze ertussenuit glibbert. Als ge drukt moet ze zachtens meegeven.’

Al met al komen Sientjes weelderige vormen vrij dicht bij de lobligheid die Frits in gedachten heeft.

‘Beter te lang geklopt dan te kort,’ beaamt Hanni argeloos.

‘Ik zeg altijd: room moet strák zijn,’ zegt Frits geestdriftig.

Als Hanni naar bed is, trekken ze zich terug in de herenkamer. Frits voelt zich hier duidelijk meer op zijn gemak. Broers onder elkaar, daar horen geen vrouwen bij. Hij zakt wat onderuit in zijn stoel.

‘Cognacje, Frits? Of slachten we samen nog een schaap kadet?’

‘Ik verdraag geen cognac meer, Michel. Deze sigaren... Ge hebt het goed

voor mekaar, zeg. *A la bonheur!* Mooi huis, lieve vrouw. Twee blakende zoons. Goed salaris. Dat meisje voor dag en nacht...’ Hij zuigt de vlam in zijn sigaar terwijl hij Michel onderzoekend blijft aankijken.

‘Laat me de deuren openzetten, het is een beetje benauwd hier...’ zegt Michel vlug. ‘Ja, je steekt de straat over en je bent in het park, het is een fijn huis.’

‘Dat meisje voor dag en nacht...’

‘Ik herinner me niet dat jij vroeger bretels droeg.’

‘Voorheen bleef m’n broek uit zichzelf om m’n billen zitten. Zeg, dat meisje voor...’

‘Hoe maakt Pa het?’

‘Tegenwoordig zakt hij af. Als altijd: Ma houdt hem overeind.’

‘Vroeger was dat toch omgekeerd.’

‘Hoe ’t komt weet ik ook niet. Ergens is de snit toch anders... Mijn billen zijn gelijk gebleven. Hoezo omgekeerd?’

‘Wel, dat het Pa was die Ma overeind hield...’

‘Dat moet dan vóór mijn geboorte zijn geweest,’ werpt Frits tegen. ‘Toen waart gij één, dus dat lijkt me sterk.’

‘Máár Frits!’

‘Wat nou mááár Frits! Ma is toch zeker altijd de sterkste ge-weest. Terwijl Pa...’

‘Pa moest Ma altijd opbeuren als ze slechtgeluimd was. Ze kon eindeloos *vreigelen*... Terwijl Pa maar wat zat te dromen. Een dromer, Pa! Een romantisch mens, Michel. Kijk eens naar al die grote plannen van hem. Wat zet hij ooit door? Nou? Wat zet hij door? Ik vraag het u. Ge noemt uw zoon naar hem. Komt ’m kijken? Nee.’

‘Schuld van Ma,’ zegt Michel kalm. ‘Ma en het geld. Trouwens, onze oudste heet naar Ma.’

‘Kom toch, Michel! Ma wíl niet komen. Pa wel, maar ’m doet het niet. Da’s wezenlijk anders. Pa gebruikt Ma als excuus. Zuiver zwakheid. Terwijl Ma... een en al daadkracht, dat mens, hè? Werkt als een peerd, doet wat ze zegt, zegt wat ze denkt. Ik zal je één ding zeggen Michel! Daar heb ik respect voor!’

Hij drukt zijn sigaar zo krachtig uit dat hij doormidden knakt en reikt naar de fles.

‘Hebben wij het over dezelfde ouders?’ vraagt Michel.

‘Ik vrees het,’ zegt Frits. ‘Ik vrees dat gij Pa niet recht ziet, zoals hij is. En Ma ook niet.’

Michel legt een vinger achter zijn boord.

‘Ma heeft u altijd in de watten gelegd.’

‘Wat, mij?! Má heeft mij in de watten gelegd?’ Michel kijkt perplex.

‘Ge moest eens weten wat wij ons hebben uitgesloofd. Door en ik... Of ik op m’n vrije zondag de keuken kwam witten... Mijn banketbakkersdiploma haalde

in Wenen. En later in Parijs... Heeft ze mij ooit een schouderklopje gegeven? Goed gedaan, Fritske? Nooit!

Frits' boord staat rechtop rond zijn hals, zijn gezicht zweeft er bleek van de hitte bovenuit als dat van Johannes de Doper op de schotel.

'Ma dacht alleen aan u. Ons Michel heeft zijn diploma boekhouden gehaald. Ons Michel is leraar handelsrekenen geworden. Ons Michel heeft promotie gemaakt. Alles wat gij deed was goed. Wat wij deden was het omzien niet waard. Niks kon ik goed doen...'

Ruw trekt hij een zakdoek tevoorschijn om een verdwaalde traan van zijn gezicht te vegen. De boord zeilt op de grond.

'Ma wil vleugels knippen,' zegt Michel. 'Dat heeft ze met Pa ook gedaan. Dacht u dat ze mij wel eens een compliment heeft gegeven? Welnee. Ze was veel te bang dat we zouden opgroeien en zelfstandig worden. Ze is bekrompen.'

'Bekrompen...' fluistert Frits. 'Hoe kunt ge zoiets zeggen van ons Ma.'

'Doe niet zo sentimenteel over Ma, zeg. Ze heeft u al uw leven genegeerd.'

Er valt een lange pauze.

'Is er nog?' vraagt Frits.

Michel maakt een nieuwe fles open. De kamer wordt steeds donkerder.

Een tijdje zitten ze koppig in de tuin te kijken. Uit de struiken klimt een grote ronde maan. De nachtlucht is vochtig. Bij vlagen mengt de geur van flox uit de perken zich met de rook van Michels sigaar.

Na een poosje constateert Frits: '*Siensje is 'n lekker wief.*'

'Hm-m,' beaamt Michel voorzichtig.

'*Wie kumpste draon?*'

''n Advertentie.'

'Zègk, Michel?'

'Wat.'

'*Wètste Nellie nog?*'

Michel glimlacht in het zachte donker.

'*Wee kin Nellie oets vergete...*'

'Michel?'

'Hm-m.'

'*Wat gebäört es iech vennach op dat belke drögk?*'

'*Daan kump 't meitske.*'

'*Siensje?*'

'*Siensje. Allein in geval vaan noed.*'

'*D'r is vääöl noed in de wereld, Michel,*' mijmert Frits. '*Nellie wis dat...*'

Tegen de ochtend stommelen ze naar boven, Frits met het restant van de wijn.

Op de overloop legt hij een hand op Michels schouder en zoekt naar woorden. Als hij ze niet kan vinden glimlacht hij lodderig en tilt de fles een stukje op.

'*Gooje nach, Miki...*'

‘Gooje nach, Frits.’

In de logeerkamer kijkt Frits een tijdje in de spiegel. Dan laat hij zich op bed vallen en drukt op het belletje. Even later klinkt er geschuifel in de gang. Iemand klopt zacht op de deur.

Een verdieping lager ligt Michel met open ogen te luisteren.

‘Meneer heeft gebeld?’ fluistert Sientje slaperig.

‘Een noodgeval,’ zegt Frits, de fles omhoog houdend. ‘In m’n eentje krijg ik hem niet leeg.’

Op haar tenen loopt Sientje naar het bed, neemt de fles weg en zet hem op het nachtkastje. Frits legt zijn armen onder zijn hoofd en zucht in tevreden anticipatie terwijl haar stevige handen zijn veters losknopen en zijn schoenen naast elkaar op het kleed zetten. Dan trekt ze de spreid met de bloemen over hem heen, loopt naar de deur en sluit hem zachtjes achter zich.

‘Zègk...’ protesteert hij.

‘Wat lig je toch te draaien, Miki,’ moppert Hanni een verdieping lager. ‘Ik doe geen oog dicht.’

Hanni slaapt nog, Käthe heeft op zondag vrij. Door de keukenramen komt het gebiedende gebeier van de kerk in de straat. Een frisse ochtendwind vermengt zich met de warmte van het fornuis. De keuken ruikt naar koffie en warm brood en plantenboter.

Sientje schuift de baconkrullen heen en weer door de Axa, slaat met één hand de eieren stuk en laat ze spetterend in het vet glijden.

Michel kijkt haar van opzij spiedend aan.

Frits is zwijzaam.

‘Bim bam beieren,’ zingt Sientje opgewekt. ‘We eten spek met eieren.’

Als Frits weg is vertrekt Michel naar Jurgens in Goch. Hij ziet ertegenop, tenslotte heeft hij ruime ervaring met het overbrengen van jobstijdingen. Het zou niet voor het eerst zijn dat er boze woorden naar zijn hoofd werden geslingerd, verontwaardiging, verbittering, of zelfs een handvol kolen. Hun onbegrip voor de noodzaak van wat hij doet, en voor de moeite die het hem kost, is tot nu toe zijn harnas geweest. Het beschermde hem, riep ook bij hem het gevoel op dat zij aan één kant van een kloof stonden en hij aan de andere. Arbeiders lieten op zo’n moment ook nooit na hem te laten voelen wat ze van hem dachten: Dumont was degene die aan het langste eind trok, de koele cijferaar die boven een geboend bureau over het lot van velen besliste. Zij moesten de klappen incasseren die de heren uitdeelden – maar ze zouden het hun niet gemakkelijk maken.

Zo ging het tot nu toe, maar in Goch is het anders. Misschien hebben ze hun kolen te hard nodig om ermee te gooien. Als hij driehonderd man de wacht aanzegt gebeurt er niets. Geen ongeloof, geen woede. Alleen matte berusting en een drukkende stilte, hier en daar een troostende arm. Ze wisten het al, denkt hij, ze hadden het verwacht. Stoffige ramen kleuren het daglicht grijs. De

voorheen bedrijvig bevaren Rijn is leeg, kwikachtig glinstert het water tussen vale vlekken mist. 's Avonds heeft hij te veel een prop in zijn keel om te eten.

Na Goch moet hij ook in andere vestigingen in Duitsland ontslagen aanzeggen. Door de grondstofblokkade is de productie in alle vestigingen gekelderd, en het eind is nog niet in zicht. Met groeiende afschuw ziet hij om zich heen wat het betekent om werkloos te zijn in een oorlogsdepressie. Hoge inflatie maakt de eerste levensbehoeften onbetaalbaar. Alles gaat op de bon. Aardappels worden vervangen door koolraap, voor brood staan lange rijen. Koffie, thee en zeep zijn onbetaalbare luxe. Melk is er niet, kolen worden opgestookt in de oorlogsindustrie. Er is honger en kou, tuberculose, scheurbuik. Het contrast tussen de trage kinderen met dikke buikjes en verzonken ogen die hij hier op straat ziet, en de luxe waar zijn eigen gezin in Amsterdam in leeft, is groot. Jaren later, als hij voor de keuze staat om zijn fabriek wel of niet te sluiten in een volgende oorlog, zal Goch door zijn hoofd spoken.

Mijn allerliefste Hanni, in Goch is God zij dank alles rustig verlopen, zij het intens triest. Morgen reis ik met je brief en pakje voor Toni door naar Bremen. Overmorgen via Hannover terug naar Amsterdam. Dag lieve, zorgzame schat, ik kan nauwelijks wachten tot ik jou en mijn dappere kereltjes weer in mijn armen kan sluiten.

Oktober is nog warm. Over de tuin in de Vondelstraat hangt het rode licht van een stervende zomer. Huub stapelt zijn blokken op en vertelt zichzelf ongrijpbare verhaaltjes in het gras.

‘Een brief van papa! Zeg dan pà-pa! pà-pa! pààà-pa!’ moedigt Hanni aan.

‘Ah!’ zegt Huub met een raadselachtige lach.

Kleine Tous oefent zijn tong niet met ‘prrrr’, zoals Huub heeft gedaan. Stil kijkt hij voor zich heen onder de huid van zijn wagen. Voor de kleurige kralen boven zijn hoofd heeft hij geen belangstelling. Hanni beziet zijn doen en laten met een vaag gevoel van onbehagen. Als hij honger heeft trappelt en krijst hij niet, maar blaast hij een glanzend belletje spuug.

Naast de wielen van de wagen dwarrelt iets wits uit de lucht. Ze bukt zich om het op te rapen en vouwt het open. Het is verdwaalde propaganda, bedoeld om de Duitse soldaten op andere gedachten te brengen. *Kameraden in de strijd!*, leest ze. *Vecht niet langer voor de glorie van Hindenburg en de rijkdom van Krupp. Voor de Kaiser, de jonkers, de generaals. Wat is je vaderland? Je kroonprins soms, die jullie lijken laat rotten in de modder langs de Somme? Nee soldaat, jij bent je vaderland! Stop met vechten. Draai je kanonnen om en sluit vrede...*

‘Mevrouw...!’ Sientje komt haastig naar buiten lopen met iets blauws in haar hand.

‘Dit is zojuist afgegeven.’

Ze scheurt het telegram open met haar vingers.

Liebstes Dirrelchen, Mutter heute morgen entschlafen. Brief folgt.

Beerdigung donnerstag Kirche Stadig. Toni.

Van de zeven rozen is er één verdord. Tranen druppen langs haar neus op de steel van de schop terwijl ze hem langzaam uitgraaft en met de rest van het tuinafval in brand steekt. Met haar handen in de rug kijkt ze hoe de vlammen aan het pamflet likken, het woord 'vaderland' nog even met rust latend zoals een kind het lekkerste hapje voor het laatst bewaart, en het dan des te gretiger verzwelgen.